Kodu-maalt.

Wälja annud

J. Jung.

Tartus, 1879.

Trükitud H. Laakmanni kulu ja kirjadega.

Kodu-maalt Nr. 2.

Mõnda

Isamaa wanust aegust.

Wälja annud

J. Jung.

Tartus, 1874.

Trükitud H. Laakmanni kulu ja kirjadega.

Aliaus

Slunce svítí každý.

Zensuri povolest lubatub. — Aliaš, 19. Rowembrll 1873.

Vydáno nákladem
J. Junga.

Gartus, 1874.

Vytištěno G. Laudimannem tulu ja tiskárnou.

Wana Andrese wiimsed elupäewad ja surm.

Armsad lugejad! Üks wana sõna ütleb: „Igal pool on hea, aga kodu kõige parem!“ — Mina aga ütlen: Kõik asjad ja täädused on kallid ja armsad, aga kodumaal sündinud asjad ja täädused kõige armsamad! Otsegu inimesel füsikalika elu tarwituste poolest kodumaal kõige parem ja armsam on, nõnda peaks temal waimu tarwituste poolest ka olema. Waimu tarwitused ei ole aga mitte leib, riie ꝛc., mis kodumaa muld meile annab, waid kiri ja täädused, — ja niisugusi täädusi ja sündusi kodumaalt on meil wäga wähä; sellepärast olen ma püüdnud isamaal sündinud lugusi ja asju wõimalikult korjata. — Kui järelseisaw lugu mitte just Eestlaste seas ei ole sündinud, waid Kuuramaa Lätlaste seas, kelle lähemas naabris Eestlased arwatakse olewad olnud,*) keda aga Lätlased kunni

*) Imelik on, et praegu üks tääduste raamat (Meyers Conf. Lex Hildburghausen 1872) ütleb, et Kuuramaal Eestlased ja Littawi seltsi Kuurlased see praegune elaw rahwas olewad, — kuna aga üks tõ ne sellesarnane raamat (F. A. Brockhaus Encyclopädie, Altenburg und Leipzig) sellest midagi ei lausu. Liiwimaaga ei wõits ta iialgi wabetatud olla, sest sellest ööldakse selgeste, et sääl Lätlased ja Eestlased elawad.

Wäljaandja tähendus.

seie maale tagasi olewat tungind ja neid praegu „Igauns," see on: äraaetud nimetawad, — siis wõib arwata, et meie sellest ehk weel Eesti wana aja elu ja waimu sarnast pilti näeme, sest et naabri rahwal sagedaste ühesugused eluwiisid ja kombed on.

Mõni on ehk kuulnud ehk kirjadest lugenud, et Kuuramaal Goldingi linnakese ligidal üks „kuningate küla" olewat, keda wanal ajal „Dragguneeken" nimetatud. Sest külast ja tema olekust räägitakse mõndasugust jutku, kellest üks see on, et wanal ajal Kuuramaa kuningad sääl olewad elanud, ja praegused asemewõtjad nende järeltulijad olla; õigem saab kül see lugu olema, kuidas alamal seiswa wana Andrese lugul leiame, et sääl kohas tubli ja wapra meestele selle aegsest walitsejaist päris kohad on kingitud, kus nemad pärisorja põlwe ajal tõiste meelest wabad kui kuningad wõisiwad elada.

Mõnda elas ühes ilusas ja rikkas talus, Dragguneeke külas 1500 aasta ümber wana Aloijates Panneke, keda ristiinimesed Andres nimetasiwad. Õigusega arwati teda oma rahwa wägewa meeste hulka, sest ta oli oma rahwa ilu. Hakkaja ja julge oli ta ennast Saksa rüütlite sõdades Wenelaste ja Littawite wastu üles näitnud; selle eest sai ta Ordumeistri Wolter von Plettenbergi käest oma talukoha omale kui ka oma järeltulijatele wabaks pärisomanduseks kingitud. Rahu ajal oli ta lahke ja sõbralik, tark nõupidamises ja waesid ehk waewatuid awitamas; sellepärast oli ta armastatud ja wäga austud kõigist naabridest ümberringi. Juba mitme aasta eest oli tema naene ära surnud; tema wanem poeg Mart oli ka lesk ja ilma järeltulijateta, selle pärast andis ta oma koda ja maja oma tõise poja Paulile ja nägi südame rõõmuga oma armsaid poja poegi Jaakubi ja Pärti üles kaswawad. Oma isade pruukidest kinni pidades oli tema ka oma laste ja laste laste wanad nimed ülespidanud ja nime-

tas oma poegi ikka Mantiligs ja Warrens, ja poja poegi Laming ja Mihiliba, kuna tema oma minijat Walbera ristitud nimega kutsus, sest et ta teda ei tahtnud pahandada. Kõik püüdsiwad selle auusa wanakese wiimseid elupäiwi röömustada ja kergitada, kuna nende südameid ometi hirmuga täideti, kui nad nägiwad, kuida wana päew päewalt ikka nõrgemaks jäi, ja sagedaste, ehk kül röömsa näuga, omast ligi jõudwast surmast rääkis, keda tema oma wanaduse raskuste lunastuseks ja päästmiseks igatsusega ootis.

2. Nowembril 1532 aastal, kui wana oma wiimist otsa tundis ligi tulewat, kutsus ta kõik omad lapsed enese ümber kokku, andis neile oma wiimist tahtmist tääda ja pidas oma lahkumise kõnet nende sõnadega:

„Minu lapsed! 78 talwet olen mina läbi elanud; aeg on juba, et ma ennast koduminekule walmistan. Palju ja raskeid päiwi olen ma kannatanud, sõda, nälg ja põud on meid sagedaste koormanud. Ometi on mul mõni rööm osaks saanud. Mul on ometi armsad, sõnakuulelikud lapsed ja lapse lapsed antud, kes wanadust auustawad; ma olen omad aastad ihu ja waimu jõus ja terwises läbi elanud, ükski haigus ei ole mind nõdrastand, et ma kül kõige kurjemat ilma ei ole kartnud; ei ole mind ükski nool ega kuul haawanud, kui julgeste mina ka lahingite tulesse ja surmamise paila olen töttanud, meie kõrgeste auustatud ja wägewa meistri ja walitseja waenlaste wastu. Nüüd aga tuleb surm mo ligi, see inimeste wana rööwel, ja üks jumalate hääl kutsub mind ära siit maa päält õnsa waimude wäljadele.

Meie rahwas on õnnelikuid päiwi näinud; rahulikult elasiwad nemad oma naabritega, harisiwad oma põldu ja röömustasiwad endid oma elajate karja kaswama nähjes. Nende preestrid õpetasiwad neid pikse jumalat auustades kartma ja armastust oma armsa ema, maa wastu, nemad lepitasiwad maaaluse ja

taewa wihastatud wägewused. Meie naabri rahwastega ühes uskus ühendatud, auustasiwad nemad rahwause pühadust, kelle auust ja auususest meie isad nii palju imet rääkisiwad. Siis tuli üks kange rahwas raud riietes üle mere meie maale, kes üht uut õpetust ja püha usku tõutasiwad — aga oh! nemad tõiwad meile sulase põlwe ja suurt matsu ja tegu, kümnest oma preestridele ja maksusi maade walitsejatele. Meie läksime neile sõbralikult ja rahulikult wastu, nemad aga ehitasiwad kantsid meie maade sisse ja sundisiwad meid oma jumalaid maha jätma. Meie pidime tõsise wõitlemise järel endid nende alla heitma ja nendega meie usuliste Eestlaste wastu sõtta minema, keda nemad, kui meidgi, oma usku wastu wõtma on sundinud. Meie olime truud oma lubamise ja tõutuse järele, mis meie neile ükskord olime tõutanud, ja wõtsime need nimed heaks, keda nemad meile ja meie lastele ristmises andsiwad; meie õpisime neist risti ette lööma ja püha Jumala ema auustama. Ometi jäiwad meile meie kodumaa nimed ja meie wanad jumalad ikka weel armsaks ja kalliks; suure hädade sees hüüdsime meie neid appi ja tundsime sagedaste nende abi. Üks uus õpetus *) kuulukse nüüd jälle ülesse tulnud olewat; mina olen wana ja elust tüdinud, ja ei wõi enam katsuda, missugune usk parem oleks. Teie minu pojad wõite walitseda, kuda teie tahate, kui teil muidu luba on. Üksnes pidage aga meie rahwa wana ausaist kombedest ja wagadustest kinni, pidage truusste oma antud sõna, näitke wanadele täielikku austartust, armurikkast abi waestele ja abitarwitajatele, olge lahked wõeraste wastuwõtjad ja hakkajad waenlasele walu andjad. Siis saab Jumala õnnistus teie pääl hingama, keda teie teenite. Ma ei

*) Selle „uue õpetusega" arwab wana Andres wist Lu teruse õpetust, mis sel ajal ka seie maale ulatas.

te teile mitte kohuseks, et teie meie igawese wana jumalate altarid jälle üles ehitaksite; mis seisma jääda wõib, wõib seisma jääda, mis koduma peab, saab koduma. Waim ütleb mulle, et ka meie pühadus (püha koht) ses armsas iies (warik, metsosalk) saab maha jäetama ja unustatama, nõnda kui meie rahwa suur tempel Romowes *) ärarikkutud ja uk langenud on. „Nüüd õnnistan mina teid, minu kallid, lahkumiseks, ja jättan teid igaweste Jumalaga! Meie wanemate waimudele, kes täna wiimist korda meie juures wõeraks on, tahan ma weel üks kord roogasi ette panna, neid selle lauale kutsudes, keda neile wanast ajast saadik meie juures walmistatakse, nende maapäälse elu mälestuseks."

Nende sõnadega andis tema oma mõlemate poegadele lät, wõttis oma poja pojad sülesse ja õnnistas neid, ja läks siis oma hariliku paiga pääle, kus elutoa nurkas üks pink wõi iste oli. Tema pojad läksiwad aga wälja, et nemad wihtlemise saunas waimude sõõmaaega pidiwad ette walmistama.

Rahulikku südamega oma mööda läinud elu pääle waadates, laskis auustatud wanake weel omad rõõmsad ja kurwad päewad oma waimu silma eest mööda minna, mõtles kurwa meelega oma etteläinud armsate ja oma naese pääle, kes 40 aastat tema kõrwas olnud, — oma mõlema tütarde pääle, kes õitswas nooruses ära surnud, kui ka oma esimese poja pääle, kes oma julguse, wapruse ja osawuse pärast mõlema wanematel wäga armas olnud, mispärast ka nemad temale seda nimet Wilks (hunt) oliwad pannud, keda aga Sakstest Johanneseks oli nimetatud. 30 aastat oliwad sest saadik juba

*) Romowe oli üks kuulus pogana usu püha tempel hommiku Preisi maal, kust nende preestrid suuremalt jault wäljа tuliwad. Kui risti usk sinna maale tungis, sai see koht ära häwitatud.

mööda läinud, kui seestnane noor mees Pihkwa juures ühes werises lahingis oma isat püüdis warjata ja waenlase kirwe hoopi kõrwale lüüa, — aga oh häda! seesama löök puutus auusa pojasse, kes surma pääle haawatud, maha langes ja rüütlite ja hoopste jalge alla jäi, kust ta iialgi enam üles ei tõusnud.

Nüüd ösi aga weike Laming wõi Jakob tema perekonnas see ainus, keda wana isa wäga Johannese sarnatse eidis olewat, kellele ta sellepärast lahkudes önnistust ja önne soowis ja palus. Nõnda minewiku pääle mõteldes ja tulewiku sisse waadates langes wanake waikse unesse.

Tasa tehti uks lahti ja üks pik mees astus sisse. Kui ta auustatud wanakest nägi magawad, tahtis ta ennast tagasi tõmmata, aga waljuste haukudes teretas teda truu maja koer, nõnda et wanake unest üles ärkas. Tema liikmetest ei olnud mitte weel usinuse jõud, ega silmist seletus kadunud; küsides tõstis ta silmad sissetulija pääle ja tundis warsi oma naabert ja sõpra Stellegodi. „Ma kuulsin teid haige olewat,“ ütles naaber, „ja tulin kuulama, kuidas teie terwisega lugu, hea isa Andres!“

Sõbralikult teretades wastas wanake: „Sa tuled õigel ajal, naaber Stellegods, et ma sind weel wõin Jumalaga jätta. Minu aastad on juba mööda ja minu wiimne ots ligistab rutulise sammudega. See röömustab mind, et mina weel enne oma surma sinuga kõnelda ja kõikidega rahus, siit lahkuda wõin. Meie oleme ikka truut sõbrust pidanud, ja kui head naabrid ükstõisega selle weikse metsa wõsa pärast kannatanud, mis meie põldude wahel seisab. Siiamaale oleme meie seda ühes koos oma elajate karjamaaks pruukinud, hagu raisunud ja heina teinud. Aga sinu pojad ei ole mitte niisuguse ühendusega rahul, waid tahawad piiri

siitpoolt metsa tükikest tõmmata. Mina ei wõi midagi igawese aja sisse ligi wõtta ja ei taha ka niisuguse mõtega seda ilma maha jätta, et minu ja sinu lapsed pärast minu surma ühe peutäie mulla pärast peaksiwad tülitsema. Waata, minu järeltulijate selts on weike, üks ainus poisike on minu ja minu poegade wara pärija; sinu perekond on suur ja teie koht on meie kohast weiksem; sellepärast kingin mina enne oma wiimist otsa sulle kõik selle terwe tüki maad ja tahan oma poegadele seda kohust pääle panna, et nemad seda wiimist säädust truuiste peawad pidama.

Liigutatud südamega tahtis naaber teda tänada, aga wanake ei wõtnud seda mitte wastu, waid käskis weikest Jaakobit, kes praegu ukseest sisse tuli, oma isat ja tema wenda — wanamehe poegi — enese juure sisse kutsuda.

Rutates jooksiwad pojad isa juure, kartes, et temal äpardust juhtunud, ja jäiwad auupaklikult tema ette seisma. „Minu pojad," ütles wanake oma hõbe juuksid käega silme eest lükkates, — „mina olen seda tükikest metsa maad, mis minu ja mo hea naabri Stellegodsi piiri wahel on, kelle pärast mõni kord tüli olnud, temale kinkinud ja soowin, et teie temale pühalikult lubate, seda kingitust ei üalgi tagast kiskuda, waid kindlaste selle juure jääda, kuda mina olen teinud, et teie oma naabritega alalises rahus wõiksite elada!" Rõõmuga tunnistasiwad pojad, et nemad isa tahtmist täieste saawad pidama, ja läksiwad selle tarwis õue pääle, kus nad selle pääle pidiwad wanduma, kuhu isa neile järele läks.

Keset õue seisis üks suur raud kiwi, pool maa sisse wajunud. Usinaste oliwad wennad ühe halja mätta tüki toonud ja kaheks jauks jaganud. Mätta tükk paremas käes ja üks walge kooritud kepikene pahemas käes, ligistasiwad endid mõlemad wennad mitmest küljest kiwi juure, lasksiwad pahema jalaga selle pääle

põlwili maha, paremat jalga muidu kõrwal kõweras hoides, ja paniwad sääl juures mätta tükid endile peade pääle. Siis sirutasiwad nemad paremast käest kaks sõrme ülespoole, ja ütlesiwad, kuida isa ees ütles, pikkamisi ja pühalikult järele:

„Meie, Mantiligs, nimetatud Mart, ja Warrens, nimetatud Paul, Aloijate ehk Andres Panneke pojad Dragguneckis, wannume pühalikult, et meie oma õigust isi enda ja oma järetulijate eest selle maatüki pääle, mis meie naabri Stellegodsi ja meie piiri wahel seisab, igawese aja pääle ära anname ja oma naabri Stellegodsi ja tema pärijate päralt jättame, et nemad seda ilma kiusamata ja rahu sees omaks wõiwad pidada, ja et ikka üksmeel ja rahu meie perekondade wahel walitseks. Aga kui meie seda oma wannet mitte ei peaks pidama, siis saagu meie nii kõwaks saama, kui seesinane kiwi, ja kangeks (üksluiseks) kui seesinane kep; kui meie aga oma tõutust peame, siis lasku jumalad meid õitsta ja haljendada, nõnda kui see haljaw mätta tükk. See olgu tõde ja kindel igaweste!"

Ühe tõsise waikuse järele tõusiwad mehed ülesse, paniwad mätta tükid oma isa jalge ette ja andsiwad kepikesed naabri kätte tunnistuseks, et ta nimetatud maatüki enese omaks oli saanud, ja andsiwad truu südamega ükstõisele kät. Liigutatud südamega andis ka naaber neile kät ja hakkas wanakese kaela ümber ja ütles: „Elades ei wõi ma seda tundi unustada, kallid sõbrad, ja elades ei pea armastus meie ja meie laste wahel otsa saama; sest enom, kui seesinane maatükikene, on meile teie sõbrus wäärt." — Nuttu lahkus tema ära, tuli aga warsi jälle oma poegadega tagasi, kes wanakest tema lahkuse ja sõbruse eest tänasiwad ja ka oma poolt lubasiwad, et wastastikku sõbrus ülewel peetud peaks saama.

Päike langes juba loojale, kui Jakob wanaisale kuulutas, et wihtlemise saunas waimude wastuwõtmiseks kõik walmis olla. Waewaga ja omast truust naabrest awitatud, tõusis wanake muru istmelt, kust ta poegade wannet päält waatnud, ülesse ja astus sinna madala toakese sisse, kus Paul praegu söömaaia seädmist oli lõpetanud. Ülemal toakese otsas seisis ühe weikse akna all üks madal laud, jäneda, aga puhta linaga kaetud. Laua keskel seisis üks suur puu waagen keedetud aurawa tangu pudruga, sääl kõrwas seisiwad kaks wähämat waagnad keedetud ja suitsetatud lihaga; lahti lõigatud rukki ja odra leiwa wiilukad ja wärske õlut ja mõdu puu kannude sees täitsiwad lauda. Laua ääre pääle oliwad 10 puust madalat kausikest pantud, laua ümber pingid ja ülemale otsa üks käe tugedega leentool. Iga aseme pääle oli üks kerge suwe ülikond pantud, põrmandule õled lautatud. Ukse kõrwas nurkas seisis puust wann weega, kus pik kätterätik kõrwas rippus; ka ei olnud üks kase wiht ja üks suur pea hari mitte sinna pauna unustatud. Wanake waatas kõik hoolega läbi, ja et aegapidi öö pimedus pääle tuli, käskis ta oma poega wäljaminna, aga ukse ees tema kutsumise pääle oodata.

Wäsinud istus tema mõned silmapilgud leentooli pääle, mõttes waatis tema õhtu ämariku poelpimeduses nende jõõkide pääle, mis surnutele ja warsi ka temale enesele walmistatud oliwad. Üheset kuiwast lõmmust löhkus tema mõned peerud; tema koputamise pääle tuli poeg põlewa peeruga sisse ja süütas ühe waiguse männa peeru põlema; sellepääle läks ta jälle õue tagasi oma laste juure, kes uudise himulisselt kinni pantawa ukse wahelt sisse wahtisiwad.

Pool ümisedes, pool lauldes hakkas nüüd wanake põlewat peergu üles ja alla kõigutades ja wahest ümber oma pea keerutades — oma waimude kutsumise laulu, ühe wana moodi kurwalt kaebawa ja wahest kibedalt

kutsuwa wiisi pääl laulma. Aegamööda läks tema hääl ikka selgemaks, tema laul waimustatawaks ja tema kutsumine elawamaks.

„Kus olete teie, minu armsate waimud?“ hüüdis ta waljuste. „Miks wiidate teie aega minu kutsumise pääle tulemata? Miks wiiwite endid koguda selle juure, kes teid auustab ja rohke roogadega wastu wõtta tahab? Eks ma seisa siin wiimist korda, üks wana muld noorte meeste seas, üks sureja elawate seas, kes walmis on teiega ümber käia ja teie seltsis ennast rõõmustada. — Tulge seie minu wanemate waimud, Muggules, minu wana isa, ja Wargele minu isa, ka sina minu naene Bitbuna ja minu kallis poeg Wilks, minu tütred Betba ja Sedela ja tõised minu suguwõsa waimud, kes teie nüüd õrge jumalate juures õnsat rõõmu maitsete, tulge maha maapääliste juure ja wõtke heaks, mis meie teile omast waesusest jõuame anda. Waatke, meie laud on hea liha, leiwa, õlle ja mõduga katetud, tulge, sööge ja jooge, toitke endid kuida teil meelepärast on ja siis laske meie elajad kaswada ja head karjamaad leida, terwed ja tugewad olla; laske seemet meie põldude pääl sigida, et meie wilja saame leiwaks ja odre õlleks! Siin on teile pühapäewased riided walmis pantud, katke endid nendega, et sooja saate külma sügisese ilma eest; õnnistage siis meie linq põldu, et meie linu saaks tekkideks (waipadeks) ja riieteks! Sääl on teile wesi soojendatud, kätterätik walmis pantud ja õled maha lautatud; pesge ja wihelge endid, kuiwatage ja sugege endi juukseid, heitke endid maha õlge pääle omast reisi wäsimusest puhkama ja hingama. Laske siis meile ka meie wihtlemised terwiseks saada, kaitske meie lapsi kärnade ja haiguste eest; õnnistage meie kaewud ja tiigid rohke ja puhta weega, meie ja meie loomade tarwiduseks ja kinnituseks.

„Oh! olge terwe tulemast!“ hüüdis tema põlewat peergu ruttemalt keerutades: „ma kuulen teie jala as-

tumist ja ligi tulemist; tulge istuge lauale ja hakkage söömaaiale!"

Kindla sammuga läks tema nüüd toast wälja, kuhu waimud oliwad sisse tulnud; oma poja majale toetades läks tema kodu tagasi, kus üks liht õhtusöök tõeliku könede all selle perekonna liikmeid ühendas. Wanaisa köneles tähelepanejalt kuulaja lastele wana aja pruukidest, pagana aja pühadest ja oma rahwa auustatud meeste waewadest ja sõdadest.

Üks tund wõis mööda läinud olla, siis tõusis wanake ülesse ja kõik tõised läksiwad tema järele waimude söömaaiale. Paul tegi ukse lahti, isa waatas põlewa peeruga kõik toa nurgad läbi, waatas ka neid nähtawalt puutumata jäänud söökist, keda hiljemalt haudade pääle nende surnute söömaaiaks wiidi, kelle waimudele needsamad praegu oliwad wälja pantud. Siis keerutas ta põlewat peergu ümber oma pea ja ütles: Wõtke heaks ja olge rahul, teie head waimud, nende söökidega! Peaks meie and teile ka rõõmuks olema olnud! minge nüüd jälle sinna, kuhu teie peate minema! Hoidke meile, teie ära surnute hinged — elu ja õnnistust ja andke wagusust ja rahu selle majale! Leunake üle meie majade ja lautade, üle meie põldude ja karjamaade, üle metsade ja heinamaade! Ärge tehke mitte kahju waid õnnistage kõik, mis meil on, kolmekordse õnnistuse ja sigidusega! Jääge jumalaga! jääge terweks!"

Põlewa peeru wiimist otsa pani ta nüüd ukse läwe pääle ja raius teda kirwega pooleks, jättis waimusi lahkumiseks weel ükskord jumalaga ja wäsinud, laskis ta ennast leentooli pääle maha. Pea langes temal warsi kätte pääle ja nõnda uinus tema natukese aega kerge unesse, kus ükski neist ligiseisjaist selle auustatud wanakese rahu ei julgend segada, waid ootasiwad kõik wagusi hinge tõmbades wanakese ärkamist.

Lühikese aja pärast tõstis wanake omad silmad ülesse ja hakkas waljuste aga wõerast moodi häälega,

— mis kui ühest töisest ilmast sele maapäälse elu sisse oleks kostnud — ma lahkumise laulu lautma:

„Tänulikult töttawad waimud ära, hästi söödetud ja rohkeste joodetud. Ei kesta enam kaua, siis töttan mina ka nendega läbi metsade. — Lahkeste paistis meile päike, waikselt naerates waatis meie pääle kuu; üht walgemat päikest, üht suuremat ja armsamat walgust ootame meie, mis meile nende pimedat teed walgustab, kes siit on ära lahkunud. Minu poeg, pane mo must hobune sadulasse, et ma ära wöin söita kodumaalt! Lass mind söita sinna, kus jumalad kuldse mäe pääl istuwad ja söpra ootawad. — Heledaste hiilgawad wälgud, tumedaste tümiseb pikne! Heledamalt aga hiilgab walgus Pehrkone*) saalis, tumedamalt tümisewad tema söameeste söariistad. — Heledaste paistwad taewa walgused mulle wastu! Tasandatud on teed, lahti on tehtud wärawad, armastusega kutsuwad mind kuldse majadest önsad jumalad. Walmistage lapsed matuse wöerastele söömaaega! Andke neile juua mödu ja wärsket õlut! Jagagu nemad rooga ja jooki maaluste jumalatele ära lahkunud hingede mälestuseks! — Mötelge, oh lapsed, oma isa pääle, kes teid lapsest saadik on armastanud! Jääge terweks! Hea jumalate önnistus hingagu teie pääl! Terwis ja elu olgu teile, kui mina hingan wilu liiwa sees."

Kurbdusega kuulasiwad lapsed oma armastatud isa sönu ja töiwad temale jahutuseks mödu kausi; ta pani seda suu ääre, jagas esite möned tilgad maja waimudele ja jöi siis lahkelt nende poole naeratades seda magusat jooki. Lahkelt walgustas nörk kuuwalgus wanakese nägu ja mängis tema höbe walge juuste lokkidega, tema auwäärt silmanägu seletades. Weel üksk ord sirutas isa kät oma armsate poole wälja neid önnistades

*) Pehrkone oli nende pagana aegse jumala nimi, kes ennast pikses awaldawat.

ja andis oma laste lastele suud, kes temal kõige ligemal seisiwad. Äkitselt jäiwad tema were sooned seisma, wagusi länges ta tagasi oma asemele ja tema elu oli kadunud.

Et lapsed kül ammugi armastatud isa surma ette oliwad näinud, siiski tundsiwad nemad selle äkilise lahkumise juures kõik kibedat walu. Nuttes ja kaebades seisiwad nemad surnu ümber, kellele wanem poeg tasase käega silmad oli kinni wajutanud. Kui esimene kibe walu tuju möödа oli läinud, hakkasiwad nemad oma wana wiisi järele pühalikult oma kaebduse ja leina laulu laulma:*)

„Oh isake, oh armuke, miks oled sa ära surnud? Kas sul ei olnud mitte üks rikkas maja, tugewad hobused ja nuumatud elajad? Kas ei olnud sinu lapsed ja lapse lapsed sulle mitte sõnakuulelikud ja usinad käsu täitjad? Oh armas isake, miks oled sa meid nüüd juba maha jätnud?

„Sinu truu must hobune seisab walmis sadulas ja laseb kurwalt pead maha rippuda, et tema armastatud peremees enam tema selga ei istu. Ammudes kaebawad lehmad, tumedalt sumisewad mesilinnud, keda tema truuiste tallitanud; nüüd aga on maja tühjaks jäänud ja lauda juures ei ole muretsejat. Oh isa, armas isa, miks oled sa ometi ära surnud?

„Häda meile järele jäänudele, kellelt Jumal isa ära wõtnud! Toad on pimedad, utsed seisawad lahti, jeä-

---

*) Eestlaste seas Alutaguse maal oli alles hilja nõusugune wiis, et palgatud leina naised surnute haua pääl pärast matmist weel mitu püha nutmas ja kaebamas käisiwad, mis läga ülewel seisma laulu sarnane oli, kui: „Oh isake, emake! 2c. Kas oli sul puudu leiba wõi leiwa kõrwast! Miks surid sina ära?“ 2c.

külmalt puhub tuul läbi akkende tuppa, külm on kalli isa säng. Oh isa, miks oled sa ometi ära surnud?

„Wäljas Jumala põlvul (surnu ajal) kaewatakse haud liiwa sisse, kuhu kallis isa magama pannakse; mild saab kuhja pääle wisatud, haljas ristikhein punase ja walge õitega kaswab sääl pääl, kullerkupud ja jaanililled ehitawad isa hauda.

„Tema ümberringi seisawad nutjad lapsed, waljuste kaebawad pojad, waikselt nuttawad tütred isa pärast, kes neid toitnud ja suureks kaswatanud. Oh, isake, miks surid sa nii wara?

„Mustad kaarnad koguwad endid haua äärele, waresed istuwad surnuaja puude pääl. Isa waim tõuseb aga ülesse õnsa jumalate walguse wäljadele.

„Närtsinud seisawad lilled haua äärel, kurwalt kummardab kask omad pikkad oksad, üksikult tikksub tihane männa otsas, kelle all armastatud isa saab hingama. Oh isake, miks oled sa ära surnud?

„Mine, mine magama, tuuleema! Ära mängi enam wärisewa haawa lehtedega! Ära kahise enam wana tamme okste sees! Nende all hingab laste truu toitja; ära sega mitte tema waikist uinumist!

„Päikese tütred, päikese tütred! istuge kaebades haua künka rohude pääle! Teie matate meie armastatud isa haua kinni, keda meie rohke silmawee ja walju kaebduse ja leina all seie magama tahame panna! Katta teda waikselt õnsa rahule, suur maa ema!"

Wali laste kaebdusekisa tõmbas ka naabrid sinna juure, kes weel ei olnud magama läinud ja surma täädust oliwad ootnud. Warsi kogusiwad osawõtjad sõbrad ja sugulased leinajate ümber, nendega ühes kaebama ja neid tröstima, selle pärast, kes neile kõigile nii wäga armas oli olnud.

Mõned märgid ja hirmutajad unenäud oliwad

wiimsel öödel ligidat suremist ette tähendanud; kaarnate karjumine ja akkide kisa kui ka ühtepuhkune koerte haukumine ei olnud nönda mitte kogemata olnud, ja see walge kuju, kes minijale kahe öö eest oli ilmunud, wõis aga armastatud isa waim olla olnud, kes ihu paelust lahti päästa püüdnud.

Naaber Stellegods hakkas kõige esite waiki jäänud leinajate seas könelema ja ütles poegadele, et nemad surnu keha kodu kannaksiwad, kus üks lai õlgega täidetud woodi surnu jauks walmis oli ehitatud. Pühalikult ja tasa sai armastatud wanake oma tooliga wälja kantud, aga ometi kurbduse walust rõhutud, paniwad nemad teda jälle õue pääle maha, ja kergitasiwad oma kurwastatud südameid uue kaebduse lauluga. Taewas oli pilwita, ülewelt särasiwad tähed lahke, waikse walgusega, mahaminew kuu hõbetas weel majad ja puid, kuna nende pikkad warjud õuet sügawa pimedusega katsiwad. Põhjapoolsest taewa äärest tõusiwad aga punased jooned hiilgades ülesse, ikka kõrgemasse tõusiwad need hiilgawad wiirud, kunni nemad endid ülewel üheks krooniks ühendasiwad.

„Waatke," hüüdis Mart, „seda imelikku taewa paistust!" Need on need õnsad waimud, kes sääl ridastikku tantsiwad ja oma sõamängusi peawad; nende juure lähäb nüüd meie isa ja seesinane walguse kroon on meile märgiks, et ta tõeste õnnis on."

Kaua seisis leinaselts sääl, seda imelikku mängi immekspanemisega waadates, ja siis alles, kui walguse jooned juba kustuma hakkasiwad, kandsiwad nemad surnu keha elutuppa. Ühtepuhkuse naeste nuttulaulu all sai surnu keha täielikku pühapäewa ehtesse pantud; üksi särk, kelle sees ta oli ära surnud, jäi wanaaegse wiisi järel ümberwahetamata. Lühikesed hallid püksid, walged sukkad, hõbe pannaltega kingad, tumehall kamson ja pruun ülekuub suure hõbe nöpidega nähti otse kui pühapäewa meele tuletawat ja pikk reisikepp, keda

temale kätte pandi, näitas, et lahkuja nüüd oma wiimse tuure reisi pääle minema hakkab. Paullõi wihtlemise sauna seina sisse, sinna kohta kus wanake ära oli surnud — sest et saunal laud põrmandut ei olnud — ühe raud naela; hobustele, lehmadele, lammastale ja mesilindudele anti peremehe suremist kella helistuse läbi tääda; õlle waadid saiwad paigast ära weeretud ja mesipuud töise kohta tõstetud.

Selle järel tegi ta kõik aknad lahti, et surma inglil õnsa waimudega sisse ja wälja käies kedagi keeldust ei peaks olema, ja heitis siis oma wenna ja lastega magama; ometi oli öö tarwis rohkeste peergu muretsetud. Waga minija Walbera aga istus waikselt palweid lugedes, palwe elmerong*) käes, armastatud isa kõwa aseme kõrwas; ühe ainsa silmapilgu aga katis kerge uni tema nutjaid silmi. Korrajärel pidi ta tule pihti uusi peergusi süütama, et mitte pimedus tuppa ei tuleks ja kurja waimudele maad ei annaks. Mitukorda säädis ta armsa isa pääpatja õieti, pani tema käed kui palwele kokku ja katsus waheſt käega isa palesid, kas nad pehmed oleks, mis siis seda oleks tähendanud, et mõni warsi sest perekonnast jälle oleks tema järele läinud; aga tema ihu oli kõwa, külm ja tuntuseta. Hoolega lautas ta temale surnu lina pääle, et mitte mõni nurk surnule suhu ei puutuks, mis üks paha ette tähendus oleks olnud. Mõndasamuti hoidis ta ka, et ühtegi silmapisarat surnu keha pääle ei tohtinud langeda, keda ta ka oma lastele kõwaste oli keelnud, et keegi mitte enneaegust surma ei pidant saama. Mõnda istus tema leinades kõik selle pikka öö üksipäini ülewel, ehk kül sügise tormid sagedaste lahtistest aknadest

*) „Palwe elmerong" on katoligi usurahwal alati palwetegemise juures ja kirikus käes, kelle järel nad oma „pater noster, wõi Issameiesid" loewad, ja keda roosikrantsiks nimetatakse.

sisse puhusiwad ja tema südant ehmatustega täitsiwad. Esite mötles tema selle üle järele, kuida wiisi kül pojad wanat pidiwad matma. Sest wäga hästi mäletas tema, missuguse armastusega tema isade pruukidest kinni oli pidanud, ja kuida weel tema isa ja wanaisa sügawas metsas püha kingu pääl Pehrkone warikus ära oliwad põletatud, ja kuida nende luude ülejäänused potide sees ühte maaemale pühitsetud kohta oliwad mahamaetud saanud, ja et isa iga aasta nende haudade juures oli käinud, oma wanemate waimudele surmaohwrit wiimas, et ta nende armus wöiks olla.

Tema pojad oliwad ristiinimesed ja ei tahtnud mitte häämeelega endid wanade pagana nimedega kutsuda lasta; Walbera ise hoidis kõige armastusega selle risti sõna poole, keda üks wana auuwäärt preester Goldingis temale oli kuulutanud, ja käis tõsise südamega ristiinimeste ilusail Jumala teenistustel. Sedasama armastust oli tema oma mehega ka oma lastele aegsaste püüdnud südamesse istutada; sellepärast lõikas see siis igakord tema südamesse, kui isa wana pagana aja auu ja ilu kiites, tema usku püüdis alwemaks teha, ehk ta kül omas armastuses, misga ta oma lapsi ja lapse lapsi armastas, neid mitte ei püüdnud omast pagana kombedest sundida osa wötma. Ka oleks tema oma poegade juures — ehk need teda kül wäga auustasiwad — ses asjas wastaust leidnud. Mart hoidis kül weel mitmes asjas oma wana isade usu poole, aga Paul oli omast noorest põlwest saadik tuline ristiinimene olnud ja omad lapsed kohe pärast sündimist ristida lasknud. Ka oli tema mõne aasta eest auusa ordumeistri wäe hulkas Riias Jumala sõna puhtaste ja ilma segamata, truu tunnistajate suust oma maa keelel kuulnud, mis teda omas uskus weel tulisemaks ja kindlamaks tegi ja seda kasu kodumaale saatis, et tema naabrid ja sõbrad, aga iseäranis tema naene ja lapsed tõsisiks ristiinimesteks saiwad.

Ometi kartis weel Walbera, et surnud wanakest tema sageda soowimiste järel tema isade ehk pagana wiisil saaks maetama, mis mitte üksi tema südant ei oleks waewanud, waid ka seda perekonda köwa kiriklikku nuhtluse wöi trahwi alla saatnud.

Hommiku wara oliwad mehed ärksal ja köik asjad saiwad matuse pidu tarwis ette walmistatud. Nemad oliwad aga kindlaste ettewötnud, isat ristiinimeste kombel maha matta, siis oli Mart warsi hööweldamata laudadest kirstu kokku löönud. Jälle seisiwad lapsed ja sugulased nuttes surnu woodi ümber, kelle tösine näu mood lahkemaks oli läinud, keda hommikune päike roosi karwa walgusega walgustas ja seletas, nönda et tema palge pääl tema waimu önsus oleks näha olnud. Pesemata ja sugemata astusiwad leinajad ligemale, ei olnud keegi wihtlemas käinud, ei puhtid riidid selga pannud; ka naabrid wötsiwad selsamal wiisil nende leinamisest osa, sest köiges külal ei olnud ühte tuba pühitud, ei ühte sauna kütetud, ei ühte silmanägu pestud ega kellegi pääd soetud. Eile öhtune leinalaul sai uueste jälle lauldud ja järele jääjate jumalagajätmine surnule järele hüütud. Wana wiisi järele pani wanem poeg kalli isale ühe muru mätta tüki külma rinna pääle ja ühe hobuse raua mätta tüki pääle, et kurjad waimud temast eemal saaksiwad hoitud ja et temal haua künka all rahu oleks.

Suure tulnud naabrite abiga sai surnukeha puusärki töstetud ja linase rätikuga kinni katetud, mis järel esite poolele jäänud leinalaul otsani ära lauldi. Minta, wana Andrese ainus öde, kes weel elas, wöttis ühe wask raha tüki (Ferding), keerutas seda kolmkorda iga

lapse pea ümber*) ja pani siis seda surnu peusse nende sõnadega:

„Jumalaga ja tõtta siit ära, kallis wend! Jõua õnnelikult üle laia liiwa lagendikkude, üle üheksa maa penikoormade kaugusele; jõua õnsalt igawese isamaale! Wõtta seda reisi raha wastu, mis meie sulle pakume! Osta enesele wanker, osta enesele hobused sääl paremas maailmas, kus meie rahwast mitte enam pärisorjadega ühesuguseks ei peeta, waid kõrgemeeleliste sakste üle peawad walitsema!"

Pääle seda pani ta temale ühe pää harja**) puusärki, et ta oma juukfid wõiks siledaks teha, kui ta igawese Jumala auujärje ette peab minema, ka ühe niidikera ja nõela, oma riidid kohendada, kui nad pikkast reisist lagunud on, ja wiimaks weel tükikese leiba pikka tee toiduseks. Weel ükskord andsiwad lapsed ja laste lapsed tema külma käele suud ja siis sai puusärk kinni pantud, kuhu igaüks sugulane ühe naela sisse lõi.

Kurwa meelega langesiwad nüüd kõik ümberringi põlwili maha, ja nõnda seistes sõiwad nemad leiba ja liha ja jõiwad õlut, keda perenaene neile kätte andis, kus juures nad ikka hüüdsiwad: „Jää Jumalaga, sa õnnis waim! Wagusus ja rahu saagu taewalikkus majades sulle osaks! Sina ei tule kül mitte enam meie juure tagasi, aga meie tuleme kül sinu järele! Sina ei saa mitte enam maapäälsid asju nägema, ega selle ilma warandust himustama! Igawene õnn on sinu pärandus ja taewa warandused sinu osa!"

---

*) Mõnes kohas wanast ka Eestlaste seas pruugiks olnud. — Et ka Eestlased mõnes kohas surnu saatmise juures praegu surnule rinna pääle ehk kirstu kaane sisse raha panewad — keda kül kellegi pää ümber ei keerutata — on tõeste olemas, aga mis see peab tähendama, ei tea keegi. — Raha ei jäeta ka mitte puusärki, waid wõetakse ära.

**) Ka on mõnes kohas Eestlastel see wiis, et peahari, wiht ja käterätik surnule kirstu ligi pannakse.

Kuus meest tõstsiwad puusärki ülesse ja kandsiwad teda toast wälja; perenaene pühkis aga nende tee nükohe nende järelt ära, kust nemad oliwad läinud ja pani luua ukse kõrwa; siis wõttis ta ämbri täie wett, mis sääl juba walmis seisis, ja walas neile järele, et surnu mitte jälle kodu ei tuleks.

Puusärk sai nüüd ukse ees ootawa wankri pääle puntud ja nende õlgega, kelle pääl surnukeha seisnud, hoolega ümber mähitud. Tee pääl säädis ennast saatjate rida korrale, kuhu terwe küla oli kokku tulnud ja leina laulu ühes laulnud. Perenaene, kes mitte matuse paigale ei wõinud ligi minna, pani kolm peu täit liiwa puusärgi pääle ja ütles: „Sina oled muld ja pead jälle mullaks saama! Mullast saab sind meie Lunastaja jälle üles äratama!" Siis pöörs ta jälle tuppa tagasi, kuhu ta ukse pääle kolm risti tegi, ja hakkas matuse söömaaega walmistama, mis tarwis üks härg ja kaks lammast pidiwad tapetud, leib ja pudru, õlut ja mõdu rohkeste walmistatud ja walmis pantud saama.

Pikkamisi ja nagu ligi leinades kõndisiwad hobused — kes muidu õige tulised oliwad — musta kalewiga katetud wankre ees; palweid lugedes ja waheſt leina lauluſi lauldes käis saatjate hulk järele,*) kus Mart puuristiga kõige eel käis,**) siis tema wend oma lastega ja nende järel tõised sõbrad ja sugulased.

Tee pääl sai ühe suure puu all kinni peetud, kellele wanast ajast saadik juba isiäranis auustust näidati; leina laulud kõlasiwad uueste ja Paul lõikas selle suure puu koore sisse ühe suure risti,†) ära surnud mehe

*) Mitmes kohas, isiäranis Willandi ümber, saawad surnud sagedaste kõige matuse tee lauluga saadetud, — muidugi tääda waimuliku lauluga.

**) Halliste kihelkonnas sõidetakse praegu püsti seiswa ristiga surnu ees, keda matta wiiakse.

†) Ka Eestlased lõikawad mõnes kohas kaswawa puude koore sisse ristid, kust surnut mööda wiiakse.

maja märkidega (wist mõni petsati märk wõi wappen), ja sidus mõned punased ja kollased willased lõngad puu keha ümber. Lapsed oliwad selle wahe ajal kõik õled hoolega wankre päält ära wõtnud, tule maha teinud ja õled wiimse kõrreni ära põletanud, nõnda ka mõned surnu riided, mis temal suremise ajal ümber olnud, et maaalused jumalad sellega saaksiwad äralepitatud. Kõige paremat mõdu anti nüüd ära lahkunud mehe auuks kõigile juua, kus ikka esimesed tilgad maaalustele jagati *) ja sääl juures osawõtliku kurbdusega selle häätegude pääle mõteldi, kes nii mitmele abimees ja nõuandja olnud ja kui kõige küla päämees auustatud oli.

Arwata ühe tunni teed seisis külast ühe weikse kiwi aea sees seiswa surnu aea pääl üks weikene puust kabel, kus suuril pühil üks preester palwid luges. Ka muidel pühapäewadel ja apostlide ja märtiride päiwil kogusiwad usklikud endid siin kokku oma palwid tegema, ja imetegija Maria kujule wahaküünlaid ja lillesi altari pääle ohwriks wiima, ja nõnda oma tööde ja tallitustele jumalikku abi paluma. Kabel seisis lahti, aga ometi ei olnud kedagi preestrit sääl, surnule wiimist auu andmas ega teda wiimse rahule saatmas. Palwewaikuses kandsiwad mehed puusärgi Jumala kotta, lasksiwad põlwili maha ja tegiwad wagusalt palwet surnu rahu eest, kuna nemad palwe elmeryngi järele oma Issameied ja Ave Mariad rehkendasiwad. Sellepääle kandsiwad nemad puusärgi wärske haua juure, lasksiwad teda sisse ja laulsiwad sääl juures jälle oma kaebduse laulu nende sõnadega: „Oh isa, oh sõber! Miks oled sina ära surnud? Miks oled sa meid oma leinajaid lapsi ja sõpru maha jätnud? Hinga nüüd waikselt wilu liiwa sees; ela taewalikku rõõmu sees. Ole üks armurikkas waim oma lastele, käi neid iga aasta katsmas, aga ei mitte kahjuks, waid kestwaks õnnistuseks!“

*) Ka Eestlaste wana wiis.

Naaber Stellegods pani kaks suurt leiba haua sisse, säädis ühe puust kannu õllega *) puusärgi pääle ja wiskas weel ühe peutäie peergu sinna juure, hüüdes: „Jää nüüd terweks, hea naaber ja sõber! Sööki ja jooki annan ma sulle wiimseks teeroaks ja peergu oma teed walgustada, kui sa pimedast surmaorust läbi käid, mis on täis hirmu ja jälestust!“ Nende sõnadega wõttis tema peutäie liiwa, pesi sellega oma käsi, tunnistuseks, et tema selle hää mehe surmast ilmasüüta on, — ja wiskas seda nõnda kolmkorda puusärgi pääle. Tema eesmärgi järele tegiwad kõik tõised; lapsed riputasiwad wiimsid sügisesid lillikeisi haua sisse ja kõik ruttasiwad nüüd labidate ja kätega hauda täitma ja haua küngast muru mätastega katma. Mart lõi risti haua jalgeotsa, kelle najal surnul wiimse päewa pasuna hüüdmise ajal kergem üles tõusta olla. Siis wõttis tema kübara maha ja luges suure häälega palwet surnu rahu eest, keda kõik tasa järel lugesiwad, keda ta ühe pater noster'iga (Issameiega) lõpetas. Lillede ja peergude ülejäänused riputati weel haua pääle; rist sai kirju, willaste paelte ja lõngadega ümber mähitud **) ja õlut kruusidest haua künka pääle walatud. Pärast seda, kui nad weel ühe sõimu oliwad joonud, hakkasiwad kõik pikkamisi ja wagusi tagasi minema.

Tee pääl suure püha puu all pidas matjate rong kinni, kus juures õlle kannud jälle ümber käisiwad; mis weel üle jäi, walati puu juurte pääle. Paul murdis ühe ligiseiswa noore kase ladwa päält ära, mis selle märgiks tehti, et kui seesinane rikkutud puu ikka weel nõnda edasi kaswab, et see siis ära lahkunute õnsust

*) Ka Eestlased olewad wanaste surnutele mõnikord wiina pudeliga hauda juure pannud.

**) Niisama sugust lugu näeme praegugi weel wast igal Eesti matuse aeal.

pidada tähendama. Noored inimesed raiusiwad töistest puudest, kui pajudest, leppadest ja aawadest oksi maha, keda nemad kodu ligi wötsiwad.

Kui nad nüüd leina maja juure saiwad, jooksiwad nemad walju kisaga, ligi wöetud oksi keerutades, ukse ees seiswa majarahwa kallale, ja hüüdsiwad: „Ärge surge mitte ära, ärge surge mitte ära! Teile ei ole kirikuaial enam ruumi!" *)

Elutoas seisis suur laud hää söögidega täidetud, kuhu ka naabrid rohket jagu juure oliwad saatnud. Lihast, kaladest, kookidest ja muust roogadest sai üks jagu waimudele ohwerdatud ja püha saarepuu alla, mis maja jumalatele (majas kungi) pühitsetud oli — maha pandud; nöndasamuti ka öllest, mödust ja piimast üks jagu sinna walatud, kuida enne seda juba härja ja lammaste werest.

Rohked söögid ja hea ölu tröstisiwad natuke haawalt kurbe südameid; et kül mitu korda sööma ajal üleüldse kaebduse ja kiitusega surnust räägiti, ometi läksiwad söömaaja otsa poole, kus köik söögi ja joogi wara pidi ära pruugitud saama — matuse wöeraste ja leinajate meeled lahkemaks. Rohked annid saiwad waestele kodu saadetud; ka preestrid saiwad oma jau toitu, rüdid ja raha. Kindla lootusega tulewikku sisse waadates, tötasiwad lapsed ja naabred, et nemad ikka truuduses ja öigluses wana Andrese sarnatseks tahawad saada, kindluses ja julguses tema jälge sees käia, rahu ja ühtemeelt ükstöise wahel pidada ja edendada, ja tema mälestust järgeste auu sees pidada.

Sadad aastad on sest saadik minewikku meresse langenud, ja ikka lööb weel wana Andrese järeltulijate süda röömsamine, kui nad temast kuulewad, ehk tema kiitust

*) Ka olewad Eestlased wana inimeste mälestes mönes kohas nöndasama teinud.

ülendada wõiwad; praegu weel mõtlewad nemad tänuga tema, kui oma jõuka elukorra ja wabause alustaja pääle, mis neile weel täna päewani osaks on.

Wolffenschild.

Liiwimaa rahwa jutust wõetud lugu.

Eesseiswas lugus oleme tükikese wanaaegse ligida naabri rahwa kodu elust tundma õpinud, kus kül mitte körwa ega mokka järel magusat juttu ei ole aetud, aga kust meie küllalt weel tõelikku asja, see on: armastust ja truudust isamaa wastu, õiget lapselikku sõnakuulmist ja auuandmist wanemate wastu ja leplikku meelt naabrite wastu wõime õppida. Tõeste, see pool pagana mees oma lastega teeb meile ristiinimestele paljudele mitmes tükis häbi!

Kes ei tahaks pääleseda mitte häämeelega ka kord wanaaja sisse waadata, kuida meie wanemad on elanud ja kuida nende käsi käinud, — aga seda ei wõi mitte enam oma silmaga teha, waid oma mõtetega kirja läbi. Kui meil mitte kirja ei oleks, siis oleks meile warst kõik igaweste surnud, mis meist mööda läinud; aga kirja läbi wõime meie weel tuhandid aastaid waimus tagast waadata. Seepärast oleks soowida, et ka meie armas Eestirahwas oma waimu nägemist ja silmaringi kirja läbi laiendaksiwad, kus nad mitte ühe päewa-liblikuks ei tahaksiwad jääda, kes hommiku sündinud ja õhtu surnud, ja siis on kõik otsas; pikkemale ei ole tema täädus ulatanud.

Järeltulewas tükis astume ühe suure sammu, see on 100 aastat oma isamaal eesseiswa lugu ajast edasi ja waatame lühidelt ühe tõise õiglase mehe elu, kes kül

sündimise poolest meie maa mees ei ole, aga meie maa meestele küllalt eesmärgiks wõib olla.

Kes Riiast Düüna jõge mööda paadiga wastu wett ülesse sõuab, see näeb seda suurt ja laia mere poole woolawat jõge aegapidi ikka kitsamaks minewat. Tema kaldad tulewad ükstõisele ikka lähemale ja maa paremal ja vahemal pool lähäb kinguliseks, kus pääl metsad ja karjamaad, põllud ja heinamaad endid wahetawad. Siin ja sääl paistwad järsud pae rüngad wälja, kelle üle paadimeeste tee käib, kes oma sõiduriistu suure waewaga wastu wett üles weawad. Kui juba Riia linna maa selja taga on, siis paistab warsi kingu otsas Kirchholm oma wäga wana kirikukesega ja selle järel Dahlen, kelle walged kiriku müürid praegu weel suuretüki kuulide armisi ja kuulisi näitawad, mis Prantsuse sõa ajast saadik järele jäänud. Siis tuleb Üksküla ja see kena Düünamõis, mis poolwiltu ükstõise wastu seisawad. Need on kohad, kellega wäga wanad ajalugude mälestused ühendatud on. Edasi ülemale minnes woolab jõgi üle kitsandawa pae pankade wihaseste ja sünnitab wee kukkutusi, mis Riia poole sõitwa lodjadele ja parwedele sagedaste hukkatuseks saawad. See on Ringmundi mõisa kohal; aga warsi tõuseb paremal pool kaldal, järsu kõrge mäe pääl Lenewaadi oma wana kiriku ja wanudusest halli lossi waremetega meie silma, kuna tema wastu Linde mõisa uuema aja mundres rohuaia ja kena puiestikkuga kallast mööda ülesse tõuseb.

Siin, armas lugeja, tahame natuke puhata ja endile salaja sõistajast jõest üht wana aja juttu köneleda lasta. Temal on niisugusi juttusi palju; ta teab sõast ja rahust rääkida; ta teab inimeste laste hädast ja rõõmust, keda ta mõlemil pool külges nägi elawat; ta

teab sõast ja waenust ja ka rahulikuist tallitustest, mis tema oma selja pääl sündinud.

Üks neist juttudest wana halli aja seest on weel meie körwu puutunud. Meie tahame katsuda tema kaduwat helinat sõnadeks kokku wõtta, enne kui ta igaweste aja laenetesse ära kaub.

See oli neil segastil aegul, kui Saksamaal usupriiuse pärast sõda enne nägemata kibedusega põles ja seda maad Hommiku merest kunni Doonau jõeni jäledal ja koledal wiisil häwitas, tema linnad kiwi waremeteks tegi ja inimesed Tilli ja Wallensteini*) raudse witsa all õhkama pani. See oli sel 30 aastase sõa ajal, kui auustatud Rootsi kuningas Gustaw Adolhw oma wapra sõameestega protestantlastele appi tõttas ja nende langewat lippu tugewa käega jälle üles tõstis. Tema meeste hulkas oliwad palju auuwäärt rüütlid, kelle nimed tänapäewani weel hiilgawad. Rootslaste kuningas mõistis tugewaid ja auusaid mehi enese ligi tõmmata ja ka auuwäärt tegusid auustada. Tema waga südames ei leidnud mitte üksi taltsimata julgus ja toores waprus auustust, waid isiäranis Jumala kartus ja wagadus. Tema auustas oma püha usku ja pühitses selle läbi seda sõda, mis tema südametunnistuse wabaduse ja ewangeliumi protestanti kiriku eest sõdis. Tema oli Liiwimaad enese alla wõitnud ja siin maal kirikule jäädawad säädused annud, Tartu linna Uniwersitedi alustanud ja Rootsi mõedu ja wiisi järele ilmlikud walitsused sisse säädnud. Tema armastatud kantsleri Oksenstierna kätte jäi hiljemalt ilmlikkusi ja waimulikkusi säädusi edasi täiendada ja kuberneeride wõimust põhjandada ja kinnitada, ja konsistoriumi ilmlikudest ja waimulikudest liikmetest kokku panna. Waimulikud Sinoodid ja kirikute katsumised on tema loodused.

*) Tilli ja Wallenstein oliwad katoliku poolt sõa ülemad kindralid.

Pikka ja häwitawa sõdade järel nägi Liiwimaa wiimaks jahutawa rahu aegu. Rootsi walitsus oli waenlikku naabrite walitsustele tammi ette teinud. Maa wõttis uut jõudu ja wõis omas rikkuses kosuda. Sellepärast tuliwad palju auusaid Rootsi mehi pärast sõaaega Liiwimaale elama. Siin oliwad suured külad, ilusad rüütli mõisad, kus rahulist elu wõis maitsta. Gustaw Adolhw ja tema tütar Kristiine, kui ka hiljemad Rootsi kuningad auustasiwad häämeelega tegude wäärt mehi ja kinkisiwad neile kroonu maid ja mõisasid, mis läbi nemad neid uue wõidetud maa sees kindlaks asemikuks tegiwad ja nõnda ka oma riiki kinnitasiwad.

Nende truu meeste hulkas, kes oma kuninga eest igal ajal walmis oliwad, — oli ka meie Wolffenschild, kellest järeltulewad read saawad kõnelema. Auuwäärt meele ja teuga oli tema oma kuninga meelest armsaks saanud, ja oli sõdades temale, kui tubli nõumees, igal pool abiks olnud. Gustaw Adolhw auustas teda, ja wõttis teda Saksamaale oma wiimse õnnetuma sõtta ligi.

Kui Wolffenschild wiimaks oma ihu jõudu tundis kaduwat, astus tema kuninga ette ja ütles: „Majestät! Teie olete mind mõnes lahingis näinud, ja see arm minu otsa pääl näitab, et mina oma elu ja werd Teie Majestäti eest igal ajal walmis olnud ära andma. Minu elu ja weri on ka täna weel minu kuninga päralt; aga minu käsi ei jaksa mitte enam tahtmise järele minna, ega minu jalg enam Teie wõidu teed käia. Teie Majestät pruugite tugewaid tugesid. Sellepärast palun ma seda armu, et ma tohiksin kodumaale minna ja Teie Majestäti sõapaigalt eemal, oma jõudu Teie teenistuseks pruukida, kuhu Teie hää arwate olewat, mind panna."

Niisuguse truu teendre sõna leidis selle targa kuninga juures kuuldust. Tema wastas: „Wolffenschild, teie olete mul ikka üks truu sõber ja wapper mees

olnud. Ma olen teie wõlgnik; aga kuningad on üksi siis wõlgnikud, kui nemad auuwäärt teenistust auustades ja tasudes oma alamate truuduse ja allaheitlikku meele pääle wõiwad toetada. Ma teen teie palwe järele, aga selle tingimisega, et teie mitte Rootsimaale oma kodu ei lähä, waid Liiwimaale. Sääl on mul enam kui Rootsimaal teie tarka nõu ja abi tarwis. Sääl alustage endile elamise kohta ja säädke tule aset rahu sees; sääl awitage minu walitsust kinnitada ja minu maa õnne ja korralist elu edendada, Jumala kartuses ja mehises meeles minu maja õnnistuseks. Esimene kuninglik loss, kelle juure teie Düüna piiril jõuate, olgu teie oma; selle pääle minu kuninglik sõna, kiri ja pitsat. Häda sellele, kes teile seda julgeb keelata! Kui Jumal tahab, siis näeme ükstõist Liiwimaal jälle. Palju terwisid wiige minu hää Riia linnale. Kui ma Liiwimaale tulen, siis tellin ma ennast teie juure wõeraks. Ja nüüd jääge Jumalaga. Elage terwisega!"

Liigutatud südame ja silmaweega tänas Wolffenschild kuningast niisuguse helduse eest, jättis sõbrad Jumalaga ja tõttas sõidu pääle kaugele maale. See ei olnud aga mitte hädata ega kerge. Üle mere oli tee waewaline ja ei olnud sugugi wana wapra mehe meele järele. Pidi tema käsi süles pidama, kuna tõised tormi ja lainete wastu wõitlesiwad? Pidi tema tegewuseta liikuwa elemendi pääl ennast kiigutada laskma, kuna ümberringi häda karta oli? Pidi tema, kes sadasid penikoormaid läbi käinud, ja kus tarwis, iga jalatäit maad mehises wõitluses kinni pidanud, ennast selle wankuwa sõiduriista pääl koguni auutuma waenlase alla heitma? Ja niisugusi auutumaid waenlasi oli sel ajal palju, kes rahulikuid laewasi rööwisiwad. See oli tema mehise meele wastu.

Aga ka maa pääl ähwardasiwad mõne sugused hädad. Saksamaa ja Düüna jõe wahel seisiwad suured waenlikkud riigid. Taltsimata rööwlikkud hulgad kiusasiwad

reisijaid taga. Mis nad mitte wäega ei wöinud teha, seda katsusiwad nemad kawaluse ja pettusega. Ometigi walitses see wana söamees oma tubli mõega ja truu hobuse pääle lootes enesele maateed. Ta walitses oma truu soldatite seast kõige truima enesele seltsimeheks, peitis nahk koti willase wammuse alla, pani ühe alama ratsamehe mantle õlade ümber, wahetas sulgega kübara asemele soldati mütsi, sidus oma mõega wööle, pani paar püstoli sadula tuppe, ja nõnda läks tema Jumala nimel kardetawaid teesid mööda kaugele maale wälja.

Mõndasugust häda ja waewa pidiwad isand ja sulane kandma, kunni nad wiimaks — see oli Nowembri kuul — läbi teeta metsade ja maade Düüna jõele jõudsiwad, sinna kohta, kus praegu kena puuridadega istutatud tee Linde mõisast mööda, ühe weikse kõrtsi juure ja jõe ülemineku kohta wiib. Kallas on sääl madal ja jõe põhi ka mitte sügaw, kust kuiwa ajaga kiwe mööda ka jala üle wöib minna.

Siia töi tee meie ratsamehi. Nad pidasiwad nõuu, mis nüüd edespidi pidiwad tegema. Tõine pool seisaw kallas ei näitnud mitte kaugel ja jõgi mitte wäga sügaw olewat. Kusagil ei olnud üht pääwarju näha; ometi paistis tõiselt poolt üks weike tulewalgus, kellest meie reisijad arwata wöisiwad, et sääl inimeste elupaik pidi olema. Öö tuli pääle; sellepärast wötsiwad nõuuks, jõest läbi sõita. Isand pööris esite oma hobuse wette ja tema järel sulane. Ujudes ja roomades saiwad nemad önnelikult tõise poole kaldasse, ja ühes ka kuningast lubatud omanduse ääre pääle. Sügawaste hinge tõmmates nägi Wolffenschild ennast oma uue kodumaa pääl olewat. Tema käes oliwad kuninga kiri ja pitsat, ja need tegiwad teda warsi ligema lossi isandaks. Aga kus oli see loss? Kust kohalt pidi ta teda otsima? Ta ei täädnud isigi weel, kus kohas

tema oli, ja missugune wastuwõtte niisugusel pääle-tükkijal pidi osaks saama?

Nõnda kaua oli öö pääle tulnud ja ümberringi kõik waiki. Ratsameeste südames kadus tänaseks lootus ära, oma tee otsale saada, sest üks waene urtsik oleks neile ilmsi palju armsam olnud, kui mõni suur loss oma häädustega mõtte sees. Sellepärast lasksiwad nemad — wäsinud ja läbi märjad — oma hobuste warduſed lahti ja minna, kuhu nemad isi tahtsiwad. Need läksiwad pikkamisi ja ettewaatlikult kiwilest kallast mööda edasi ja pöörsiwad wiimaks üht teed mööda ühe kitsa metsa orgu, keda tihti Düüna kaldal leida on. Wiimaks paistis eemal üks nõrk tulewalgus: koera haukumine kostis neile kõrwu, ja lühikese aja pärast oliwad meie ratsamehed ühe madala majakese ees. Kägisedes tehti uks lahti; üks mees pool paljalt, särgi ja pükste wäel, waatis uksest wälja. Kui tema nõrga peerutule walgusel pikki ratsamehi nägi, tõmbas ta ennast kartes tagasi. Urtsikus nähti nõuu peetawat. Wõeraste waigistawa hääle pääle astusiwad tumedad kujud wälja, waigistasiwad koeri ja waatasiwad uudisehimuliselt hilisid wõeraid, kes warsti hobuste seljast maha tuliwad ja öömaja nõudsiwad. Maja peremees, weikse madala kaswuga, kes natuke Rootsikeelt oli õppinud, tuli warsti wõerastele wasta ja aitas sulasel hobusid tallitada, kuna Wolffenschild madala ukse läbi küürutades tuppa ronis. Naised ja lapsed peitsiwad endid nurkadesse. Swenge — see oli peremehe nimi — süütas ruttu uue peeru põlema ja näitas armulise härrale tuld; sest ta oli warsti aru saanud, et temal siin ühe härraga tegemist oli. Märjad üleriided saiwad tule juure lahti lautatud, paar madalat pinki auklise põrmandule paigale säetud ja natuke piima ja leiba pääle toodud. Nüüd istusiwad Wolffenschild ja tema sulane raske reisi järel musta suitsu toa sees, ja happu piim ja must leib mekis neile kui kuninga sõõk. Naised ja

lapsed aga luurisiwad uudisehimuliselt nurkadest, ahjust ja sängidest wälja, ja wahtisiwad isiäranis seda pikka rüütelt oma nahk kotti sa suurte ratsa saabastega.

Sööma ajal pidasiwad isand ja sulane nõuu, ja otsisiwad peremehe käest kõigi asjade üle täädust, kuhu poole nemad omad sammud kõige esite pidiwad pöörama. Swenge andis nii palju wastust, kui ta wõis, ja sest saiwad nemad aru, et Lenewaadi loss nende ligidal olewat, mis Üksküla päralt olewat ja ühest lossiwalitsejast walitsetud saawad. Küsimise pääle: kas Rootsi wäge ka sääl sees peaks olema, — wastas Swenge, et see üks kindel kants olewad, kus mõned Rootsi soldatid korterid pidawad. Sest oli wõeral küllalt. Ta rääkis weel mõnda oma sulasega; siis wiskasiwad nad endid mõlemad soldati wiisi tulewikku eest muretsemata, nurka õlge pääle maha ja magasiwad rahuga.

Üksainus kitsas suitsutuba oli nüüd ühe rikka ja laialise maade walitseja ja tema waeste alamate elumaja, — üksainus õlekatus warjas mõlemate üle. Üle selle kehwa katuse aga troonis tähte hiilgusel üle palee ja urtsiku, üle isanda ja sulase Jumala kõiki nägew silm. Kõigewägewama käsi waagis selsinatsel öö walitseja ja tema alamata elukäiki kunni kauge tulewikkuni wälja. Wolffenschildi põues põksus üks hää ja armuline süda, mis üksnes rahu soowis. — Rahu aga ja häädusе soow maksawad palju nägemata Walitseja waekauside pääl.

Kui päike tõusis, nähti ratsameest ja tema sulast hoolega endid edasisõidule walmistawad. Üks kullatükk oli peremehe palk, mis eest ta ka röömuga neile teejuhiks läks. Tema wiis ratsamehi oja kaldal orgu mööda kunni Düüna kaldale ja säält mäkke ülesse, kust tee lossi juure läks. Loss seisis, kuida kõik selle-

sarnatsed kindlused, ühe järsu mäe kalda pääl, mis äkkitselt Düüna jõkke läks; tõine külg oli ühe sügawa oru läbi maast lahutatud ja kolmas külg, mis lageda maaga ühes seisis, oli ühe kraawi ja tõmbussillaga, kui ka tugewa tornidega warjatud. Wölwitud kangialune oli tornide wahel wissist raudwärawaga kinni pantud. Kes täna-päewal seda kohta waatamas käib, ei leia selle külle pääl kedagi müüriwaremid enam, sest et aeg neid hoopis ära on häwitanud. Need kiwid on wistist hiljemalt ehitatud mõisa maja ehituseks pruugitud, — mis sääl lossi wastu seisab, — kui wana loss elamiseks enam kõlblik ei olnud, ka wana lossi hoone ei olnud mitte ühe korraga ehitatud. Saksa ordurüütlid oliwad kõige waremal aegadel, wistist ühe talupoegade kantsi asemele, ühe kiwi hoone Liiwlaste wastu warjuks ehitanud. See ei ole muud olnud, kuida täna päew weel näha on, — kui üks nelja nurgaline torn. Hilisemad tarwitused nõudsiwad et see kants pidi suurendatud ja tarwilise kõrwalise hoontega ehitatud saama, kellele warjumüür ümber tehti. Nõnda seisis see loss, kui Wolffenschild oma sulasega ja teejuhiga seda teed käis.

Seesinane weike selts pidas raud wärawa ees kinni ja nõudis wärawa hoidja käest, et neid pidi sisse lastama. See andis seda warsi lossi ülemale täädа. Lossi ülem tuli, astus ühest kõrwalisest wärawast wälja ja küsis mis wõerad nõuawad. Wolffenschild näitis temale kuninga kirja, mis meie ka juba tunneme. Lossi ülem sai õiete tõsiseks ja ütles: „Isand, ülem päälik! Teie nõuate minu käest, mis üks õiglane rüütel ja lossi walitseja mitte ei tohi lubada. Teie olete, kuida näha, isi üks sõamees ja olete oma kuningale truuduse wannet wandunud. Minu wanne keelab mind, ilma minu ülemate täädmata ja tahtmata teha, kuidas teie nõuate. Minu truudus sunnib mind, seda lossi nii kaua kinnipidama, kunni tema kaitsmine minu kätte

on ustud. Kuninga kiri wõib õige ja tema pitsat kindel olla, — aga ilma Komthur'i*) käsuta ei anna ma seda kindlust mitte teie kätte. — Tahate teie aga kui külaline sisse tulla ja siin natuke aega wiita ja puhata, siis tahan ma teid häämeelega wastu wõtta. Minu rahwas saawad teie sulase ja hobuste eest hoolt kandma; — teie olete aga minu külaline."

„Mitte koguniste, isand wärawawaht," wastas wana päälik natuke pahaselt. „See ei taha mitte kõlbada, et ühe omanduse isand omas omanduses külaline on. Kui teie kuninga sõna, kirja ja pitsati pääle mulle minu omadust mitte kätte ei anna, ja seda mulle keelate, — ja seda ei wõi mina teid jo mitte sundida, — siis muretsege Komthur warsi seie. Ütelge temale, et wana Wolffenschild kuninga kirja ja pitsatiga siin on. Hommen tulen ma jälle teie juure."

Sellega pööris tema oma hobuse ümber ja kihutas oma teed.

Wärawa hoidja saatis aga kohe saadiku Ükskülasse ja andis seda Komthur'ile tääda. Komthur wõttis ühe weikse seltsi sõamehi enesega ja tuli warsti Lenewaadi. Kui tema nüüd oma seltsiga teed mööda tulemas oli, walwas Swenge sääl kohas, kus praegu Ringmundi mõisa seisab. Kui tema neid nägi tulewad, kihutas ta ratsa ruttuste ülema pääliku juure ja andis temale nende tulekut tääda.

Wana päälik sõitis nüüd Komthur'ile wastu ja tundis, et see üks tema endine sõa seltsimees oli ja andis temale kät. Siis oli rõõm suur, kui nad ükstõist jälle nägiwad, ja neil kaua ükstõisest lahutatud tutwatel oli palju jutustamist kunni üle poole ööni. Ka oli Komthur kuninga kirja läbi waadanud ja kõik õige leidnud olewad, ja soowis oma sõbrale selle uue asupaiga pääl südamest õnne. Tõisel päewal saatis Komthur kurerid

*) Piiskoplik ametnik.

Riiga maawalitseja juure ja ümberkaudu naabri kantsidesse, ja laskis tääda anda, et wana Wolffenschild sääl olewad. Warsi tuli ka maawalitseja sinna ja andis kuninga tahtmise järele lossi Wolffenschildi kätte. Nüüd sai selle wana üksiku Lenewaadi lossi pääl köik hoopis elawaks. Küünla tuled hiilgasiwad köigest akendest. Üks rõõmulik õhtusöök ühendas kaugelt ja ligidalt sõpru; wiina peekrid ja klaasid kölisesiwad ringi käies, kus juures kuninga ja uue naabri terwisid joodi.

Nõnda sai kuninglik Lenewaadi loss wana Wolffenschildile pärandusels ja omandusels antud. Tema piiri sees oliwad aga pääle Lenewaadi weel Ringmundi, Anreps'i ja tõised mõisad. Lenewaadi lossi pääle asutas ta oma eluaset ja walitses kaua maa ja rahwa õnneks ja kasuks, otsegu see helde ja isemeeleline kuningas Gustaw Adolhw seda oma alamatele soowis. Kuningas ei saanud aga oma lubamise järele mitte enam tema juure wõeraks tulla, sest et waenlik kuul tema elu wõiduteed 6. Nowembril 1632 Saksamaal Lütseni linna juures oli lõpetanud.

Sestsaadik on enam kui 200 aastad mööda läinud, aga see lugu rahwa meelest ja suust mitte weel ära kadunud. Praegu elab weel see wana härra ja tema armuline olek, keda ta nii rohkeste oma waeste alamate wastu üles näidanud ja keda ta iialgi ei ole unustanud, — tänise põlwe rahwa mälestuses. Kes terawa waimu silmaga neid warjulisi waimuse elu eideid ühest põlwest tõise tulewikku sisse oleks wõinud läbi näha, see oleks sel öö, kui Wolffenschild kehwa Swenge majasse astus ja isalikku lahkusega oma alamate südamed enese poole tõmbas, — nende juurte hakkatuisi wõinud ära

näha, mis esimesest kokkupuutumisest kunni meie päewini rahu ja õnne wilja on kannud, ja niihästi käskjaid kui kästawaid ühesuguse armastuse ja õnnega wastastikku ühendanud. Siglase mälestus jääb õnnistuseks ja saadab õnnistust!

Arakste ja Wõnnu losside asutusest.

Armas lugeja! Ära pane pahaks, et ma sind ikka weel halli Lätlaste seas ja wana halli aja sees ümber wean. Kui need kirjutatud weikesed lugud just mitte Eestlaste seas, siis on nad ometi ikka Liiwimaal sündinud, ja — Liiwimaa on ometi meie isamaa, kellest meie isiäranis mõnda tüki oleme tahtnud köneleda. Järelseiswa luguga astume jälle ligi 700 aastat tagasi, kust saadik üleüldse wähäsed ja udused täädused meie maast ja rahwast hakkawad.

Kui meie nüüd Arakste lossist köneleme, siis ärgu arwagu ega wahetagu keegi seda kohta pea ühenimelise Araste mõisaga, mis esimene Lätti mõis selle tee ääres on, mis Willandist üle Ösu, Abia, Wirkeni ja Saalisburgi Riiga lähäb. Nimetatud mõisa piirid puutuwad sellesama tee ääres seiswa wiimse Eestijao, Pinuja mõisa piiridega ühte, kelle wiimse praegune omanik üks Eestlane on, — kuna Arakste loss ja kirik lõuna pool Wõnnu linna seisawad. Nendesinaste Arakste ja Wõnnu kihelkondade kohta asutasiwad endid warst pärast Sakste seie tulekut üks weike kolonii Wendi rahwast, keda esite Littawi maalt Windau ko-

hast Wana mäe juure Riia ligidale oli aetud, kes wiimaks seda kohta maha jätsiwad ja enne nimetatud kohta asusiwad. Mikspärast nemad oma endist elukohta maha jätsiwad, kas toiduse puuduse ehk kartuse pärast Saksa pääletulijate eest, ei ole mitte kindlaste tääda. Neid ei wöinud siis mitte wäga palju olla, sest et nemad aga üksi nimetatud kohad eneste alla on wötnud. Schlözer, üks wana aja kirjanik, arwas neid Slaawi sugu rahwa olewad; töised aga arwawad, et nad Soomerahwa kännust peawad olema, sest et nemad Liiwlastega wast ühte keelt olewad rääkinud. Nendesinaste mälestuseks seisab praegu Wönnu kihelkonnas üks küla, keda „Lihwu paggasts" nimetatakse. Needsinatsed Wendid ehitasiwad omaks warjuks ühe kantsi, keda nemad, — nönda kui Antiini Lätlased oma Sigewaldi kantsi — möegawendade ordumeistri Vinno kätte ära andsiwad, et tema neid seda paremine södija Eestlaste wastu wöiks kaitseda. Vinno ehitas seda kantsi hiljemalt suuremaks ja asus ennast selle kantsi sisse elama. Nönda on Wönnu*) linn asutatud saanud.

Eesnimetatud Wendidest ei ole praegu Wönnu ümber kedagi enam tunda, sest et köik endid Lätlaste järele on ümber muutnud, isiäranis keele poolest. Nende sugu wöib see rahwas sääl kül weel olla, sest et neid hilja aegu alles kiriku ja rewisioni kirjades isiäranis olewad nimetatud, ja et Wönnus weel praegu üks iseäralik Wendide kiriku kell peawad olema.

Wanast Arakste lossist ei ole praegu enam wast midagi järele. Tema waremed seisawad Arakste järwe ääres ühe terawa maa nurga pääl, mis sügawaste

*) Wönnu linn on nimelt oma nime Wendi rahwast saanud, sest Saksakeele on Wönnu „Wenden," ja Wendi rahwast „Wenden" üks.

järwe sisse lähäb. See kants oli täieste neljanurgaline ja oli maa poolt küllest sügawa kraawi läbi warjatud. Eesnimetatud ordumeister Vinno hakkas seda asutama ja tema järeltulija Volkiin ehitas teda alles aastal 1226 täieste walmis. Seesinane koht sai warsi päärast oma asutust ühe kurwa lugu waatepaigaks.

Vinno waranduse hoidja Wigbert — ütleb wana kroonikus Alnpekke — oli oma meistri säädmistele wastu pannud, mis eest tema wangistuse nuhtlusega oli trahwitud saanud. Aga et ta kahetsust näitis, lasti teda jälle lahti; aga tema haawatud uhkus oli paljalt alanduse nägu enesele wõtnud, et ta seda julgemine oma wihamehele kätte wõis maksta. See lugu tuli ka warsi kätte. Ükskord, kui meister teda sõbralikku juttuajamisele oli kutsunud, lõi ta oma meistert, kui ka tema ligiseiswat pihiisa Johannest sõdimise kirwega maha. Kurjategija sai warsi kinniwõetud ja ratta pääl surmatud.

Aastal 1791 taheti Arakste wana ordu kiriku torni uueste ehitada ja selle tarwis pidi üks wõlwisammas maha lõhutud saama. Sääl leiti samba sees üht õõnest, lubjatud aset, kus ka üks õhu auk sees oli, mis nõnda wälja näitas, et sinna sisse ennemuiste üks inimene põlwili sisse oli müüritud. Riide koe märgid, mis wärske lubja sisse oliwad waunud, kui ka surnu pääluu ja mõned kondid, mis õõnuse põhja pääl seisiwad, tunnistasiwad selgeste, et see asi tõeste nõnda olnud.

Et need ülejäänused tõeste weel Wigbertist olewad, kuida Bergmann *) arwab, ei saa wist mitte tõsi ole-

*) Ruhja õpetaja omas eeskõnes Dionysii Fabri historia livonica juure aastal 1792.

Seesinane sissemüürimise lugu wõib ka sellest ajast olla,

ma; sest Lätti Hendrik ja Alnpekke ei räägi niisugusest surma nuhtlusest midagi; nönda kaua aga, kui üks töine selle aegne täädus seda mitte töisipidi ei seleta, on kõigeparem, kui meie nende wana kroonikude tunnistusest kinni peame. Kes seesinane tundmata inimene olnud, on raske tääda saada. Ometi tahan ma üht töist arwamist ilmutada. Sel ajal lautas weemi kohus (Vehmgericht) ennast Dortmundist üle kõige Saksamaa ja ka mõne naabri maade üle, mis nönda salaline ja wali oli, et ta iga ühte ilma wahet pidamata oma kohtujärje ette kutsus, kus juures mõnigi elawate hulgast nönda kadus, et keegi hiljemalt hingest ei wõinud tääda, kuhu tema jäänud, — seesinane weemi kohus oli ka, kuida kindlad tunnistused tääda andwad —

---

kui ükskord munkade ja papide seas suur püüdmine pühaks saada oli. Niisugused oliwad endid sagedaste mõne püha koha ja kirikute müüride sisse lasknud kinni müürida, kuhu üks weike auguke sisse oli jäetud, kust ta hingata ja wähä toitu wastu wõis wõtta, kunni ta sinna paika juri. Oli ta juba surnud, siis müüriti auk eest kinni ja seega oli ta maetud, keda tõised nüüd pühaks meheks pidasiwad. Niisugust matuse müüri äukust, kus inimese kondid sees, olen ma Haapsalu wana kloostri kirikus mitu näinud. Wõiwad ka ehk muidu niisugused matuse kohad olla olnud.

Sellest on wissist rahwa kätte see wana jutt jäänud, et igas kohas, kus wanal ajal kirikuid ehitatud, ikka üks elus inimene on pidand sisse müüritatama, sest muidu ei olewad kiriku müürid mitte ülewel seisnud, waid ikka maha langenud. Nende sissemüüritud inimeste nimedest olewad siis iga kirik oma nime saanud. — Wõib ka olla, et wanal toorel ajal, kui pagana ja risti usk alles täieste segamini oliwad, et mõnes kohas niisuguste surnte tõõde juures inimest nõnda on ohwerdatud; sest see ei olnnd selle aegse paganate juures mitte wõeras asi.

Wäljaandja tähendus.

üle Liiwimaa oma wõimust wälja lautanud.*) Oli see tundmata inimene nüüd weemi kohtu otsuse ohwer olnud, wõi ordu ennese poolest, kui wastu paneja nõnda nuheldud, jääb meile ükspuhas; aga Wigberti ülejäänused ei ole need wissist mitte olnud.

Niisugune tapmise wiis ei näita Liiwimaal sugugi wõeras olewad, kuida palju niisugusi asju seda tunnistawad, nende hulkas ka see sissemüüritud inimene, keda 1774 aastal Riia Jakobi kiriku müüri seest leitti. Aastal 1785 leiti Kuresaare lossi waremete seest nõndasamuti üks sissemüüritud inimene, kelle kondid ühe weikse laua ääres tooli pääl istumise wiisil seisiwad, kellel ka üks joogi riist ees seisis. Ratsamehe kannustest ja mõegast, mis sääl juures ühes oliwad, oli arwata, et ta üks rüütel on olnud.

Olgu siin kohal neist wanust koledaist lugudest küllalt. Maailma elu ja seisus on otse kui üks mere peegel. Sääl tuleb laine laine pääle ja wähäm saab ikka suuremast ära neelatud. See on ka igaweste õitswa ja närtsiwa inimeste sugu pilt. Üks tõuseb ülesse ja teine kaub ära; nõnda on ka kõige nende kätte tegudega. Tõstame omad silmad aga kord taewa poole, kust hiilgawad maailmad meile wastu paistawad. Sääl käiwad kõik ilma muutmata oma igawest teed; sääl ei ole mitte lühikese aja muudetuse mängi, waid kõik on igawese püha säädusse sees kindel.

Oleme nüüd kord Wõnnu ja Arakste juures, eks waatkem siis ka sääl naabris seiswa.

---

*) Siehe preußische Sammlungen 1452, Band II. Seite 373. Alte rigische Kämmerei-Rechnungen 1467.

Ronneburgi kantsi asutust.

Ronneburgi ertspiiskoplikku lossi waremed ei ole ligilähedalt suured asjad. Tema ümbrused on paljad, ja mäekink, kus pääl nad seisawad, on nõnda madal, et neist midagi piltlikku nägu näha ei wõi. — Kül wõisid nende ehitajad omal ajal mõtelda, et nemad seda tööd äranägemata aegade pääle oleksiwad põhjandanud; — mõni aasta sada weeres aga säält üle — ja hilisemad järeltulijad könniwad juba nende waremete pääl. Nemad ei wõinud omal ajal seda iialgi arwata, et wagusast munka kambrist niisugused sõariistad pidiwad wälja tulema, kellele ka kõige kangemad kantsid ja müürid wastu ei jõua pidada.*) Püssirohu leidus tegi need kantsid — ja isigi need, keda sõa kunst kõige hoolega kindlaks püüdnud teha — wastupidatamaks. Selle läbi sai nende hulk maa sees waenu ajal enam kahjulikuks kui kasulikuks; ja nõnda saiwad siis weel need lossid, mis meie Läänemere maade sees suuretükidest weel puutumata jäänud, Rootsi sõa ajal ära lõhutud.

Arwatakse, et Sakslaste seie tuleku ajal Ronneburgi kohal Antiine, Lätti pääwanema Waridoti loss olewad seisnud. Selle järel sai see kena ja terwe õhuga koht hiljemalt Riia ertspiiskopide suwi eluasemeks walitsetud. Siin oliwad ka nende täie keha suurused kujud. Neid ei ole enam olemas. Wististi saiwad nemad 21. Juunil 1556, kui rüütlite ordo seda lossi enda kätte wõitis, — hukka. Üksnes üks ainus lubja pääle maalitud lilie õis — Riia ertspiiskoppi

---

*) Berthold Schwartz oli üks munk, kes weewlist, süttest ja salpeetrest kulda tahtis teha, sai aga selle asemel püssirohtu.
Wäljaandja.

maja wappen — oli 64 aasta eest weel ühes endise suure saali seina aukus endistest ilustustest järele jäänud. Kas seesinane ilmsüütuse ja alanduse tähendus kül selleaegse üleannetuma kleeruse (katoliku papide ja munkade) kohta pidi kõlbama?

Gerhard Kurich Rosenstrauch, üks 16. saea aasta ajalugude kirjutaja, on meile omas käekirjalikkus kroonikas*) nende kujude ladina keele allkirjad ülewel hoidnud. Ka temagi arwab seda, et wiimne wangi wõetud piiskopp Silwester ordu poolest kihwti läbi olewad surmatud sanud, ja mis weel enam silma puutub, on see, et Silwestri kuuju all seisaw salmik eesseiswat arwamist weel toetab. See oli nõnda:

Arce Kokenhusia capitur Siluester iniquam
Carceris experiens sortem, calcante Magistro
Pocula letiferis propinat mista venenis
Livoniae annales dedit ignibus ordo reportus.

Eestikeele arwata nõnda: Kui piiskop Silwester Kokenhusis wangis oli, astus ordumeister segatud kihwti peekriga tema juure, keda Silwester ära pidi jooma. Liiwimaa ajakirjad juttustagu niisugust ordu hirmsat tegu tulewa põlwe rahwastele.

Suur pidi kleeruse wiha ordu wastu olema, kui niisugust päris walet tõeks püüti tunnistada ja järeltulewa maailmale omas lugudes mälestuseks jätta; nõnda samuti ka see, kui oleks rüütli ordumeister ertspiiskoplikku raamatu kogu ära põletada lasknud, kuna ometi selge ja tõsi on, et Silwester isi seda on ära häwitanud.

Seesinane loss sai isi aastal 1262 esimesest Riia ertspiiskopist Albert II. ehitatud. Et tema järeltulijad

*) Beschreibung aller Bischöfe und Erzbischöfe des Erzstiftes Riga aus alten Schriften zusammen gestellt.

endid suwel sääl ülewel pidasiwad, selle läbi tuliwad ka mõned hantwärgid ja kaubitsejad seie, — ja nõnda tõusis aegapidi selle kingu jalale kena linnake. Ertspiiskopp Kaspar ilustus ja laiendas weel kantsi ja linna, ja ehitas ka lossile suure kõrge torni. See kukkus aga warsi selle järel ümber, keda weel kaua — ma ei tea mitte, kas pilkamiseks, — pikkaks Kaspariks kutsuti. Linnast ei ole mitte jälge järele, ehk ta kül mitte nõnda wäga weike ei ole olnud, kellel juba isi oma kohtuülem ja Bürgermeister on olnud ja ka Riia õigusi ja säädusi pruukinud. Aastal 1590 saiwad tema õigused Warsawis uueste kinnitatud.

Sisimised tülitsused tegiwad, et see koht aastal 1457 ja 1556 rüütli ordu läbi ära sai wõidetud. Sedasama sündis aastal 1577 ka Wenelaste läbi; ometi sai ta aastal 1582 Poolaka kätte jälle tagasi. Aastal 1600 wõitsiwad Rootslased teda enese kätte; pidiwad aga juba aastal 1602 toiduse puuduse pärast jälle Poolaka kätte ära andma. Rootsi kindral de la Barre wõitis aastal 1605 sel 24. Juulil lossi uueste eneste kätte, keda Gustaw Adolhw aastal 1621 Rootsi riigi nõumehe Swente Bannerile Smilteni ja Serbeni lossidega andis. Aastal 1654 tehti seda kartuse pärast Wenelaste eest weel uueste kindlamaks, sai aga 1659 Poolakatest jälle sisse wõetud. See kants pidi sel ajal isi üks tubli kindlus olema olnud; sest kui aastal 1602 Otto von Vitinghof ja Hilchen kantsi wäge eneste alla heita sundisiwad, wastati neile: „Tühja Adseli lossi wõisite teie kül kergeste sisse wõtta ja ära wõita; meie aga loodame oma müüride pääle ja ei anna endid mitte nii kergeste teie kätte.“ *) Nemad pidasiwad ka tõeste mitu nädalat wastu. Aas-

*) Godemanns handschriftliches Tagebuch auf der Stadtbibliothek zu Riga.

tat sada ehk enam tagasi saiwad sääl ümberkaudu ja nimelt Serbeni kihelkonnas üks hulk wana sõariistu, odasid ja wibupüsside wibusid walgest wasest ꝛc. maa seest wälja kaewetud. See on üks tunnistus, et sääl kohal wäga wanal aegul üks sõda on olnud, kellest aga Liiwimaa ajakirjad midagi ei könele.

Kerge ei ole see kül mitte, neid wanu täädusi siit ja säält kokku koguda, isiäranis, et nad wäga lühikeselt ülesse on märgitud, mis läbi nemad ka nõnda kuiwad ja lahjad mekiwad. Nende lühikeste tähendustega olen ma ometi nü palju näidata tahtnud, kuida mõnest neist wanust õitsewast kohtadest mitte jälgi enam järele ei ole jäänud. Sellesinatse raske aja käik ei ole ka selle illusa nunna kloostrile armu annud, mis säälsamas Ronneburgi kiriku taga seisnud, kui ka neile 8 kabelile, mis sellesama kihelkonna sees olnud. Mõnest neist olewad weel wähä märki järele.

Tähelepanemise wäärt on see, et need waimulikud isandad igal pool, selleaegse maade jagamiste juures, ikka need kõigeparemad kohad on mõistnud wälja walitseda, ja et munkade kawalus sagedaste naljaka ja wiguriku wiisi pääl oma maid ja kohtasi on suurendanud. Olgu siin üks tükike lõpetuseks; kuida Dionysiius Fabriitsius sellest kirjutab.

Tartu piiskopp Hermann oli Emajõe juure Falkenau Domiinikakloostri asutanud. Munkade aru oli wäga suur, et nemad nende wähäde sissetulikute juures mitte tahtmise järele hästi elada ei wõinud. Nemad pidasiwad nõuu kokku ja saatsiwad kaks munka õige narus riides püha isa juure Rooma linna, et nemad temale oma waest lugu wõisiwad näidata ja ja teda paluda, et tema piiskoppi sunniks neile enam ülespidamist andma. Need saadikud seletawad ka paawstile õiete elawalt oma häda: „Õige sandid ja alwad kalad ja jäme must leib on meie igapäewane toidus;

odra õlut koirohuga*) segatud meie ainus joomaaeg; meie pattukahetsuse wiisid, mis alla meie endid raske nädala orjuse järele iga laupäew peame heitma, on hirmsad."

Paawst, nende waeste inimeste hädast südamest liigutatud, — tahab seda asja ometi isi lähemalt tääda saada ja saadab ühe suure Itaalia prälaati (piiskopi) nendega ühes Liiwimaale. Seesinane wõeramaa mees, kes siit maa eluwiisidega hoopis tundmata oli, paneb silmi pärani ajades imeks, kui temale midagi muud sööki ette ei pantud, kui kuiwatatud kalu ja koirohuga segatud õlut; muidugi ei olnud seesugune kehw toidus peenikeselt harjunud Itaaliasel mitte mokka pärast. Wiimaks tuleb laupäew. Mungad wiiwad oma külalise wihtlemise sauna, keda enne meelega ülearu kangeste oli lastud kütta. Siin walawad nad mitu korda wett tulise sauna kerisele, et kuumus seda kangemaks peab saama ja hakkawad siis kase okstest wihtadega pattu pärast palja seljale kibedaste walu andma. Nüüd pidi ka järg prälaati kätte tulema; sellel aga, keda tuline leil juba muidugi hästi oli kõrwetanud, ei olnud enam muud aega teha, kui selle hüüdmisega lippama panna: „Minu Jumal! see on jo üks hirmus kare ja kuulmata kloostri säädus!" — Mungad saiwad ka, mis nad tahtsiwad. Liiwimaa harilik wihusaun tõi neile ometi prälaati tunnistuse pääle mitmed mõisad ja parema sissetuliku juure.

---

*) Ehk oli wahest porsa kaskede ja kange umalate wedelik.

Mõne aunsa naisterahwa mälestuse wäärt tegudest wanal ajal.

Kes ei mäletaks mitte häämeelega meie oma maal sündinud kõrget Keisri Peetri I. prouat Katariina I., seda, kellel nii aruldane õnn oli, kui üksikord waesel Estril, et tema kõige kehwemast seisusest Keisri proua auu sisse tõusis. Ehk kül tema sündimise järg kaunis tume on, siiski wõime järgmist kaunis julgeste kuulutada. Kõige tõsisema tääduste järele olewad tema Liiwimaal ühe Sakslase sugukonnast sündinud, kelle liignimi Skawronsky olnud, kes kõige wiimati Riia ligidal Lenewaadi mõisa all olewa elanud.*)

Maal Marienburgis praost Glück'i juures kaswatatud, oli ta wäga ilus,**) isäranis oma terase waimu ja tasase meele poolest, mis haritud inimesel ikka kõige tähtsamad asjad on. Need oliwad siis ka, mis seda suurt Wenemaa walitsejat ligi tõmbasiwad, kui tema aastal 1702 Marienburgi linnakese wõitmise juures oma kasuwanematega Wene wangi sattus.

---

*) Et see sugukond Lenewaadi mõisa all elanud, tunnistab ka ühe lese naisterahwa Gesleri käekirjalik tunnistus aastast 1725, kes Riias ühe waimuliku ameti maja tallitaja (Wirthschafterin des Konwents des heiligen Geistes) on olnud ja kes Katariina wanemaid olewad tunnud. Tema nimi olewad sääl aga Skonoromsky kirjutatud. Pääle selle lasewad endid tõised tääduſed nendega kaunis hästi ühendada, et Katariina Rõngu mõisa all, mis ühe v. Rooseni päralt olnud, — olewad sündinud, säält Lättimaale Roope õpetaja Dauth'i juure ja wiimaks Marienburgi saanud.

**) Kui maalitud piltist ja wormitud kujusid wähägi uskuda wõib, siis ei ole Katariina mitte nii wäga ilus ja peenike olnud. Tallinas Katariintaalis Peeter I. majas on tema elusuurune rinna kuju näha. Ta on paksu, ümmarguse näuga ja tugewa keha ja paksu rindadega. Tema näu moodust on aga näha, et ta üks hakkaja inimene on olnud. (Wäljaandja.)

Ilma et meie tema päris elu lugu kirjutaksime, köneleme aga mõne tükikese tema elust.

Ta wõitis kõikide südamed oma alandatud wiisi ja lahkusega oma poole, kus juures ta ka mõnda jämedat auu tunnistuse wastu tõukamist tähelepanemata jättis, kuida ühest Hollandi laewa kapteinist räägitakse, kes üht klaasi wiina selle würsti paari ees nende sõndega tühjendanud: „Elagu suur Majestät, minu härra Keiser Peeter, ja Ekstsellents*) Keisri proua.“ Isiäranis on ta armuline ja häätegija olnud, ei mitte üksi oma kasu-wanemate ja kaswatajate wastu, waid kõige abitarwitajate wastu, mis läbi ta otse kui õnnetumate emaks on saanud. „Järeljätmata nende eest hoolt kandes,“ ütles Lakombe, „waatas ta muretsedes selle pääle, et nemad tallitatud ja hädaliste tarwidustega aidatud pidiwad saama; ja, kui ta ükskord Pruti jõe ääres mõned sõamehed nõrkuse pärast nägi maha langewad, wõttis tema neid isi oma wankrisse ja muretses isi nende tallituse eest.“ Niisamuti kiidawad selleaegsed kirjanikud, kuida tema nende eest on walmis olnud paluma, kelle pääle pahandatud Zaari wiha oli langenud. Kui sagedaste waigistas tema oma abikaasat, kui tema mõnes wiha tujus mõnikord ülearu pidi minema ja kui peenikeste mõistis ta seda teha. Ükskord, kui Peeter temaga ühe kalli peegli klaasist akna ees seisis ja tema Keisert mitu korda ühe süüaluse eest oli palunud, sai see wiimaks kannatamataks ja ütles: „Waata seda klaasi, ta on alwast asjast walmistatud ja tuli on teda selle palee iluks nõnda teinud. Üks minu käe hoop teeb teda jälle põrmuks!“ — ja löi kohe akna puruks. — „Oli nüüd selle häwitus Teie auu wääriline töö?“ küsis waikne Kateriina.

*) „Ekstsellents“ tähendab niisugust auu kõrgust, kui Landraadid, Staatsraadid ja suuremad kindralid 2c.

„On Teie palee selle läbi ilusamaks saanud?" Seesinane tark maenitsew meeletuletus mõjus Peetri auusa südame pääle; ta hakkas oma abikaasa ümber kaela ja läks rahulisem saalist wälja.

Aruldase armastusega käis ta Keisriga reiside pääl ja sõdades, Türklaste ja Pärslaste wastu. Siin ja mitme muude suure Peetri tegude juures näitis ta oma tarka ja terawat mõistust üles, kuida järeltulewais ridades näeme, kuidas tema ettewaatlikku ja läbimõteldud plaani läbi terwet sõawäge Pruti jõe ääres ära päästis, mis kül mitmedele juba tutaw wõib olla. Peeter oli 1711 Pruti jõe ääres oma wäega palju suuremast Türgi wäest sisse piiratud, ja tema wägi langes nälja ja wäsimuse pärast iga päewaga kokku. Keiser isi, kes sel korral kange jookswa haiguses oli, tundis wäga hästi oma ülewäga kardetawat lugu ja ütles kurwa meelega: „Nüüd olen mina siin enam kimpus, kui wend Kaarl (Rootsi Kaarl) Pultawa juures." Ta oli oma telgi selle kange käsuga kinnipannud, et ühtegi inimest ei pidand tohtima sisse lasta. Üksnes tema abikaasa, kes kõik selle sõa raskused temaga ühes oli kannud, ja enam kui ükskord temaga waenlikku kuulide all seisnud, wõttis ometi julgust, ja läks tema telki. Ta andis Keisrile nõuu, et ta temale luba annaks, rahu tegemise katset ette wõtta. Peeter andis ka wiimaks mõne wasturääkimise järel luba. Warsi kirjutati üks kiri Türklaste wäeülemale, kus sees sõariistade seisku ja rahu pakkuti. Sellesinatse pakkumisele enam jõudu teha, andis Katariina sõakohtu nõuuga kõik omad ehted ja kallid kiwid, kui ka kõik raha, mis ta omas leeris leidis, kelle tagasi tasumist ta oma enese wastutuse alla wõttis, — Türgi wäe ülemale kingituseks. See ettewõtte läks korda, sest sõawägi sai weikse waewaga päästetud. Nüüd alles sai Peeter täada, kuida wiist see õnnelik muudetus tema abikaasa läbi korda oli saadetud, ja lubas temale, et ta seda tegu

iialgi ei taha unustada. Tema jäädawaks mälestuseks asutas Peeter aastal 1714 püha Katariina ordu ja pani seda temale isi sündimise päewal rinda, selle tunnistusega, kuida Keisri päewaraamatus öölbakse: „et Katariina nende wäga kardetawa tundidel Pruti jõe ääres ennast mitte naesterahwa wiisil, waid mehe kindlusega üles on näitnud.“ Katariina oli ka tõeste selle wäärt. Kuidas tema oma mehe õnnetuma poja, prints Aleksei eest, kes Keisri wastu kurja nõnu oli pidanud, piiudis seista, ja tema nuhtluse otsust kergitada, seda tunnistab tema abikaas isi, — mis tema heldet meelt juba üksi kõikide meelest armsaks wõib teha. Ta ei jäänud mitte üksi sellega rahul, waid wõttis tulise armastusega tema abikaasat pärast mehe surma oma warju alla ja muretses emalikku truudusega tema laste eest.

Ehk mitte kül nii suur ja laialine, aga ometi mitte wähäm ilus oli ühe auusa naisterahwa tegu 16-nema saea aasta sees Riias.

Ühe õnnetuma Kalendre tüli*) sees aastal 1584, mis säälsamas palju segadust tegi ja mitmele isamaa sõbrale elu maksis, — sai ka wana Bürgermeister Kaspar Bergen kange wahi all hoitud. Ka tema pääle oli see arwamine langenud, kui oleks tema Riia linna Poolaka kätte äraandmise kallal salaja tegew olnud, ja katoliiklastele kodanikude kange käsu wastu ühe kiriku ära annud.

Linna rahwa meeled oliwad wangi wastu wäga ärritatud. Uulitsatel räägiti suure häälega tema awalikust

*) See oli wist üks politiikalik tüli, otsegu meie ajal ajalehtungides, sest et sel ajal wist mitte muud ajakirja ei olnud. Mõi oli see uue ja wana Kalendri wahetuse tüli?

ärahukkamisest, niisugust kurja töök temale tagasi maksta, köik linn oli pahandajatega täidetud, ikka kangem kära tousis hulga seas, — ja mis wöis köik weel sellest rahutumast seltsist oodata, kelle taewalik usk Bergen'i teu läbi rikkutud ja teotatud näis olewad? Sääl istus nüüd önnetu isa wangis, keda 24 last juba leinasiwad; sest see oli täädmata, kuidas usuhullustajad (Fanatiker) tema üle saawad kohut möistma. Tema abikaas tuli kolme noorema lapsega ja palus linna walitsust, et teda pidi Gilde majasse lastama, kus ta oma mehe eest tahtis paluda. Teda saadeti selle ütteluſega tagasi, et nüüd hädalisemaid asju tallitada olla, mikspärast tema palwet mitte ei wöida kuulda wötta. Ka tema pakkumist, et ta oma mehega Amsterdami ära tahta minna ja kirjalikkult kinnitada, et ta Riia linna wastu sellepärast iialgi kaebdust ei saa töstma, — et wöetud mitte wastu ja ei antud wastustki selle pääle. Wiimaks läks temal korda, et ta luba sai, oma meest wangi hoones waatama minna. Missugune liigutaw jällenägemine — wast ehk ka wiimist korda! Ometi kinnitas ta ennast warsti, wahetas temaga oma riided ümber, kattis tema silmanäu otsegu külmuse eest kinni ja awitas, et wang nönda wangikojast ära pääsis. — Seda leiti warsti üles ja lasti seda auuwäärt naisterahwast kohe lahti. Ka wana Bergen sai pärast ilmsüütaks tunnistatud ja omast pelgupaigast jälle tagasi kutsutud.

Auuwäärt naesterahwa meele haledus oli ka see, mis 13. saea aastal kahe wangistatud orduwendade elu päästis.

Eestlased oliwad möegawendade ordumeistri Volkiiniga selle kaubaga rahu teinud, et tema neid nende pagana usu juure rahule pidi jätma. Warsi selle pääle läks ordu Eestimaale ja jäi Willandi kantsi elama. Et rüütlid siin, kui ka Tartus ja Ottepääs nönda sõ-

bralikult wastu wõeti, tegi, et need muidugi usuldamata Eestlased rahu rikkusiwad ja kõiki orduwendi omas paigas ära tapsiwad. Ka Willandis juhtusiwad kaks neist Eestlaste wangi, keda ühte müüritud auku nälja surma kätte jäeti. Üks haleda meeleline Eesti naesterahwas, nimega Emme, halastas oma mehe täädmisega nende õnnetumate wõeraste pääle. Et ta seda mitte awalikkult ei tohtinud teha, siis tegi ta seda kawalusega. „Mikspärast jättate teie, „ütles ta nagu wihaga, — „need pahad Sakslased elusse? Lubage mulle, et ma neile kiwidega otsa teen, keda nemad ära on teeninud.“ — Tema wiskas ka tõeste kiwa augu sisse, aga ka ühes leiba ja muud toidust, ja päästis nõnda nende rüütlite elu. Ordu oli tema wastu tundlik ja tegi teda ja tema meest kõigist maksudest lahti. Liigutatud südamega lõpetab kroonikus Alnpekke oma jutustust nende sõnadega: „Anna Jumal neile oma kallist õnnistust meie wendade awituse eest!“

Säälsamas oli jälle, kui 100 aastat hiljem — arwata 1343 aasta ümber — talupojad ordu wastu endid oliwad wandunud. Aga see kindel koht ja tugew kantsi wägi tegiwad, et nende ettewõtte awalikku wäega wõimataks jäi. Mis mitte wäega teha ei wõinud, seda pidi kawalus awitama. Iga talupoeg pidi ühe wana säädusе järele oma aastast wilja-maksu isi kantsi wiima. Et ilma täädmata ja nägemata hulga sõariistadega ehitatud mehi kantsi sisse wiia, tegiwad nad ükstõise wahel ära, see kord hulgal oma maksudega Willandisse tulla. Wilja asemel pidi iga mees ühe sõariistadega ehitatud mehe kotti panema ja senna wedama. Kui nad juba lossi sisse oleksiwad saanud, siis pidi igaüks ühe antud märgi järel oma koti lahti tegema ja seltsimehe wälja laskma. Nõnda olewad wõimalik, wastupanekule walmistamatade pääle langeda

ja tõeste wõitu saada. See plaan ei olnud mitte sandiste tehtud; üksnes selle pääle ei wõinud eestwedajad mitte mõtelda, et ühe ema armastus see kord seda pidi rikkuma, kelle kaks poega isi pääleminejate hulkas oliwad. Ema armastus ja kartus neid kautada, sai wihkamise üle wõimust, mis temalgi Sakslaste wastu oli. Waewalt täädis ta isigi seda salaust, kui ta seda juba rüütlitele tääda andis ja selle palgaks aga üksnes seda palus, et tema kahe pojale armu pidi antama, mis temale ka lubati. — Talupojad tuliwad hulga kaupa oma wiljaga lossi juure, kus juba wägi walmis oli, neid tubliste wastu wõtmas. Sääl pisteti kõik kotid ilma muu järele katsumiseta läbi ja löödi wedajad senna paika maha, kes oma leitud ettewõtte üle ehmatand, mitte wastu ei püüdnudki hakkata. — Russow, kes seda lugu üles kirjutanud, ei jutusta sest mitte enam, kas selle talupoja ema poegile, tähendatud kotide sees, armu oli antud wõi mitte; ometi arwatakse, et selleaegsed waimulikud (?) rüütlid mitte oma antud sõna südame tunnistuse wastu ei oleksiwad murdnud.

Rootsi kuninga Gustaw Waasa kiri, kus sees tema Riia linna wanemaid oma pulma kutsub.*)

Missuguse auu sees Liiwimaa suuremad linnad, isiäranis aga Riia ja Talinna 14ne ja 15nema saea aastade põhja maa walitsejate juures on olnud, sest leiame mõnedki jäljed ajalugudes. Nende hulkas on ka see pühalik kutsmine, keda Gustaw Waasa aastal 1531 Riia linna wanematele läkkitanud, et nemad saadikuid tema pulma pühitsuse juure Stokholmi pidiwad saatma. Seesinane kiri on mõnede sääl sees ettetulewa könewiiside poolest imelik. Mina annan seda kirja siin sõna sõnalt, kuida see kuningas omal ajal seda isi kirjutanud.

Kirja adress ehk päälkiri:

Den Ersamen Vnnsernn lieuen Besunderen Burgermeistern vnd Ratmannen der Statt Rygge.

Kiri:

„Gustaff von gotes genaden der Sweden vnd Gotten konich ꝛc. ꝛc.

Vnnßen gunstigen grus Zuuorn Ersamen lieuenn Inn Besundern, Wir gedencken vnns nach Christlicher Ordenunge mit bistant gotlicher genadeu, mit der Hochgebornnen Furstin Erowehen Katerinen gebornne Hertzogin zu Sachssen Engern vnd Westphalen ꝛc. zuuerheirathenn vnd zuuerandern,

*) Aus den Handschriften der rigischen Stadtbibliothek genommen.

vnd diselfftige Hochzeit hier zum Stockholme des Suntages fur oder nach Barthelemej Darnach vnnße schepe mit der Furstin ankomen zuhalden Demnach ist an E. E. vnnße gutlich Begern. Das Jr euch vff bestimpte Zeit vnnß zugefallen vnd Eeren hieher vorfugen wollet vnnd dieselfftige Heirat vnd Hochtzeit benefen andern freunden fursten vnnd Herrn, so wir auch Dartzu vorschriuen Inn freuden vnd liffmuthe helpenn vorenden. Das willen wir vmb euch Inn Dancknemig gefallen Inn genaden zuerkennen. Dat. Stockholm am thage Jacobi apli Anno 1531.

Igaüks nääb, et see kiri Saksakeeles on kirjutatud, keda aga hästi peab tähele panema, kui temast aru peab saama. Ma tahan sedasamma ka Eestikeeles anda, aga ei mitte sõna sõnalt tema keele järele, waid nõnda, mis tema Eestikeele järele on tahtnud ütelda:

Adress:

Meie armsa auustatud Riia linna Bürgermeistrile ja wanematele isiäranis.

„Gustaw, Jumala armust Rootslaste ja Goothide kuningas ꝛc. ꝛc.

„Meie armulist teretust kõige esite auustatud armsatele isiäranis. Meie tahame ennast kristlikku sääduse järele Jumala armu abiga kõrgest sündinud würsti preiliga, Katarina, sündinud Saksi Engeri ja Westwaaliade ꝛc. Herzogina — abielusse heita ja oma elukorda muuta; seesama pulm saab siin Stokholmis, kas pühapäewal enne ehk pärast Pärtli päewa olema, nõnda kuida meie laewad würsti preiliga seie jõuawad. Sellepärast on teile minu auustatud, meie hea soow, et teie ühe kinnitatud aja pääle meie meele hääks seie tulekſite ja seda abielusse

heitmist ja pulma töiste sõbradega, würstidega ja härradega, kuida meie seda ka ette kirjutame — röömu ja armastusega aitate lõpetada. Seda tahame meie teile teie tänuliku meele hääks armust osaks lubada. — Stokholmis Apostli Jakobi päewal, aastal 1531.

Ühe Samlandlased*) kohtlane arutamne.

Saksa ordurüütlite sõa teud oliwad põhja maade paganaid imekspanemisega täitnud, nõnda et nende sõariistu ärawõitmataks peeti. Sellepärast wõtsiwad nemad kätte ja saatsiwad Konradi von Hesseni ajal, kes wiies kõrgemeister wõi ordumeister Preisimaal oli, — ühe saadiku tema juure, et tema wagusi nende eluwiisi pidi tähele panema ja nõnda seda salausi kätte saama, kusi nende ärawõitmata wägi tuleb. Rüütlid wõtsiwad teda sõbralikult wastu, näitasiwad temale omad sõariistad, raudriided, kabelid, elumajad ja magamise saalid ja kutsusiwad teda pärast seda oma sööma-ajale, kus parajaste kressid (jöödawad lilled) soolaga ja keedetud kapsastega lauale kanti. Samlandlane, kes neid roogasi mitte ei tunnud, pani seda, kui wõerast asja tähele, aga ei lausunud sest ometi midagi.

*) Samland nimetati enne seda kohta, kus nüüd Königsberg, Pillau ja Lábiau Baltta mere ääres seisawad. Endise Samelandist ehk nüüdse Lappi maalt ei wõinud see mees wist mitte olla.

Kui ta oma wendade juure tagasi tuli, andis ta oma saatmise leidust järelseiswat kohtlast täädust:

„Rüütlitel on liha ja kondid, otsegu meil; aga nende sõariistad ja söögid on meitest hoopis tõistwiist. Öösel tõusewad nemad üles ja paluwad ühe tunni aega oma Jumalat. Aga nemad sööwad heinu, just kui hobused, ja toidawad endid kui metsa loomad; sellepärast ei wõi meie neile mitte wastu seista!“

Kasuka nahad raha asemel Liiwi- ja Wenemaal.

Maailma lapse põlwes, kus inime ennast juurtest ja puuwiljast toitis, ehk jahist ja elaja kaswatusest oma ülespidamist sai, — ei pruukinud tema mitte nende asjade rikkust otsida, keda ärkaw uhkus ja ilu hiljemalt ette tõi. Kui wilja puud tema majakese ümber õitsesiwad, rohked karjad tema telgi ümber endid laiale lautasiwad ja mets teda wibupüssi ja noolega saagita ei jätnud, — siis oli ta rikkas ja õnnelik.

Pikkamisi ja aegapidi kaswis inimese waim, keda rahulikult ja isienese tahtmise järele oli elama jäetud. Toore metslase mulla koopast kunni õhuse karjakaswataja telgini, säält kunni esimese maaharija rahwa onnini ja wiimaks sellest, kunni haritud ja õpetatud Kreeklaste jumalate templini — missugused wahed ja mitmesugusused! Kus on üks niisugune julge uurija, kes neid tuhandid aastaid julgeks ära arwata, mis meie maailma algusest kunni selle ajani mööda läinud, kus inimlikku waimu auusamad ja paremad tund-

mised inimese näo pääl hilgama hakkasiwad! Aga ta ilmus wiimaks ometi. Inimlikumad tallitused astusiwad endiste üheſttõiſe kõndimiste aſemele, kui ka endiste ſurmaja jahi ja riiſumiste aſemele. Suurema ja laiema õpetuſega kaswaſiwad ka tema tarwituſed. Nüüd pidi tema ka oma tegewuſt kahewõrra pruukima; nüüd ei wõinud ta enam tööd maha jätta, ega paljalt jahiſt ja ſõaſt oma rõõmu ega tarwituſt leida, ega, kuida Tatſiitus ütleb, — oma werega raiskajamalt ümber käia, kui oma higiga; tema naeſed ja pärisorjad ei wõinud temale mitte enam kõik kätte ſaata, mis tema tahtmiſed himustaſiwad: temal oli juba ſeks tõiste abi tarwis. Tõiste teenistuſed pidiwad aga taſutud, ja kaubad tõiste wäärtasjade ehk raha eeſt ſisſe lunastatud ſaama. Sääl ei olnud ſiis kedagi muud kergemat asja, kui maja loomade wahetus tarwilikku asjade eeſt. Nende kaſu oli kõigis paikus tutaw ja pruugitaw, ja nõnda pidi nendega kauplemine igal pool ruttu pruugitawaks ſaama. Aga kui kaua wõis ſee wiis keſtnud olla, enne kui metalliſt raha leiti? Weel Troja linna ees Kreeka maal wahetas Glaukus*) oma kuldſe ſõariide Diiomede raudſe wastu, ja Homeer ütleb ſinna juure: „See oli 100 härga wäärt, kuna Kreeklaſel aga üheksa härja hinnaline oli.“

Koduloomad wõiſiwad üks hea wahetuſe aſi olla, nii kaua, kui wahetuſe kaup iſi oma maa piiri ſees oli. Nõnda aga, kuidas inimeſe waimu koſumine kõikiſuguſi tarwituiſi ikka enam kaswatas, ei olnud temale oma maapinna ſaakideſt mitte enam küllalt: kaugemad maad ja ſaared pidiwad tema ilustuſe himule appi tulema. Sääl ſaadi warſi aru, kuida juba enne wähämais asjus tunda olnud, et mitte wõimalik ei ole, wahetuſe kaubaga kaugel mail läbi ſaada. Sääl pidi

*) Ligi 1000 aastat enne Kristuſt.

üht töist abinõuu katsutatama, — ja nõnda tõusis metallist raha, keda Wõniitsia rahwas kõige esite olewad jooksma pannud.

Aga mitte kõik rahwad ei tõusnud nõnda ruttu omast toorest loomuse olekust. Ammugi oliwad juba täädused ja tarkused Gangesi ja Eihwrati jõgede ääres inimeste sugu kätkit ehitanud, Niili jõel waikse templite sees kaswatatud ja hoitud, järeltulewa maailmale oma waratset asupaika Egiptuses mõistatuse sarnatse märkide kirja (Hieroglyphen) läbi juba kuulutanud, kuna toored Tsiiti rahwas weel tuhandid aastaid omas harimata põhja maa metsades elasiwad. Külmuse ja kareda kliima läbi oliwad nemad kõwaks tehtud; ja et nende tarwitused wäga wähäsed oliwad, siis oli elajate kaswatus, jahipidu ja sõda nende kõige armsam tallitus. Weel oli neile kauplemine tundmata; aga kui nemad seda oma läbikäimistes tõiste rahwastega tundma ja järel tegema õppisiwad, siis oli see aga paljas kaubade wahetus. Ka nende juures tuli warsti see hädalik tarwitus ette, et midagi pidi kinnitatud olema, mis raha wääriline oli, ilma et seda üheks harilikuks kauba asjaks oleks peetud. Et nemad seda kunsti, metallisi ülesotsida ja puhastada, mitte ei mõistnud, siis walitsesiwad nemad seda wahetuse asjaks, mis nende kohas ja paikas see kõige kallim asi oli, ja keda igaüks mitte nii kergeste ei wõinud kätte saada. Nõnda oliwad siis ükskord tuhande aasta eest põhja Slaawi rahwal orawate nahad ja halli orawate kõrwad raha asemel.

Kui imelik see ka meie põhja maa kohta on, seda loomulikkuma leiame meie seda ligima seletuse juures olewad. Weel praegu on põhja poolsed maad täis suuri metsasid, mis ei wõinud nad weel Ruuriki aegus ja enne seda olla, kus Aasia maast kunni Liiwlaste kaldani wast muud ei ole olnud, kui suured metsad, kus kõiksugusid elajaid hulga kaupa oli. Kui kül selle

koha rahwas weel mitte haritud rahwa jahi kunsti ei möistnud, siis wöisiwad nemad ometi oma liht söariistadega niisugusi kasulikkusi elajad oma tarwituseks püüda. Keha usinus ja tugewus tasusiwad temale metallist söariistade puudust, keda tema oma madala haridusе järje pääl enesele mitte nii kergeste ei wöinud muretseda. Toore metallide harimine oli temale tundmata, mis pruukimata Urali mägede põhjas hingasiwad, kui ka haritud õhtu maa rahwast wäga kaugel, — pidiwad niisuguste asjade täädused ja kunstid alles hilja tema juure ulatama. Normannide*) riisumised ja nende eneste käigud Bizanzi**) õpetasiwad neid kül wöera rahwa eluwiisisi ja ehtid tundma, aga mitte kodumaa saakisi üles otsima ja harima.

Loomade nahad oliwad Slaawidele seda enam raha asemel, sest et keskmisel wanal ajal needsamad wäga kõrge hinna all oliwad. Normannid otsisiwad neid wäga taga. Nende kuningas, püha Olaw,***) saatis laewu Biarmia (wistist praeguse Soome) maale, halli orawa, zooble ja kobrase nahku wahetama. Sakso Grammatikus†) (üks wana aja kirjanik) ütleb koguniste, et juba Rooma keisri Augusti ajal üks Taani wägew mees, Arngrim, Biarmia würsti Egteri olewat ärawöitnud, ja iga inimesele üht kasukat wöidu maksuks pääle pannud. Kibedaste kaebab Aadam Breemenist uhkuse üle, keda Sakslased sel ajal kalli kasukatega

*) Normannid käisiwad praeguse põhja Saksamaalt ja Norra maalt wäga palju läbi Baltia ja Soome mere Neewa jõge mööda ülesse kunni Nowgorodi ja Moskwa kohta ja sinna ümberkaudu maad ja rahwast riisumas.

**) Praegune Türgi pealinn Konstantinoopel Marmora mere äärès.

***) Norwegi maa kuningas 10saea aastade lõpetusel.

†) Sakso Grammatikus oli praost Röskildes Taanimaal. † 1204. Selleaegne Taani ajalugude kirjutaja.

taga ajanud. „Preislastel on," ütleb tema, „kasuka nahka ülearu, öiete meie suuremaks kahjuks, kes meie ühe nugise (Marder) nahast kasuka järele, kui ühe kõige suurema önne järele püüame." — Kingitused, keda 14. ja 15ma saea aastadel uueste walitsetud Riia ertspiiskopidele nende ammeti hakkatusel linna poolest harilikult anti, oliwad kalew, kallid kasuka nahad ja wiin.

Ülepää saiwad neil aegul zoobeli, nugise, kobrase, härmeliini ja halli orawate nahad mitte üksi riieteks, waid ka tekideks ja isigi tubade seinte ilustuseks pruugitud. Nende raiskamine aeti juba nii kaugele, et Saksamaal ülema walitsuse poolest sagedaste keelduši ja sääduši nende raiskamise wastu on antud, ja et isigi Liiwimaal aastal 1593 weel üks niisugune käsk on uuendatud saanud, et „kedagi nugise nahka woodert, kallist nugise nahka, zooble ja rebase nahka, olgu pää pääl ehk ihu pääl, ei tohi wälimiseks woodreks ehk ääre nahaks pruukida." Sellepärast oliwad need asjad juba Iowiuse ajal Wenemaal niisuguse hinna sees, et, kuida kirjutatakse, sagedaste üks ainus kasukas 1000 tukkatid on pidand maksma, mis sel ajal üks wäga suur summa oli.

Siis ei olnud mitte ime, kui Waräägrid*) ja Kazarid **) niisugusi nahku Slaawide käest maksuks nõud-

*) Waräägid oliwad enne nimetatud Normanide sugust rahwas, kes Nowgorodi prii riikis riisumas käisiwad ja ka mitu Soome sugu rahwast põhja Wenemaal eneste alla suudisiwad, ja Wenelaste käest Tallinna, Peterburgi ja Arhangli kohad ära kiskusiwad. Neist Waräägidest tuli esimene Wenerüügi ajutaja Ruurik aastal 862.

**) Kazarid oliwad Tatari rahwas, kes Kaukaasiast ja Kaspia mere äärest Slaawi rahwa selga tungisiwad ja neid riisumas käisiwad.

siwad, kui Oleg ja Igor*) Trewida rahwale iga suitsu pääle ühe nugise naha maksu paniwad, kui Wenemaal kohtulikud trahwid sagedaste kasuka nahkadega maksetud saiwad ja kui wiimaks Wene suurwürstina Olga aastal 964 käsku andis, et iga peigmees päris härra asemel, kes enne oma pärisorjade pruutide eest pidi maksma, — isi pidi „ühe musta nugise naha würstile maksma, ja keda ka Bojaar oma alama käest peab wõtma.“ — Isigi Tatarlased wõtsiwad, munga Johann de Plano Kaspiini**) täädaandmise järele, Wenelaste käest nahkasi maksuks. Tema jutustab: „Iga üks, olgu ta suur ehk weike, rikkas ehk waene, pidi ühe walge karu naha, ühe musta kobrase naha, ühe nugise naha ja ühe musta elaja naha, kes maa sisse pugewat, — maksma. See wiimane loom kutsutawad Saksakeeli Illik (wist tõhk?) Wene ja Poola keeli Dochon. Pääle seda pidi weel üks musta rebase nahk juure maksetama. Kes mitte ei jõua seda maksu ära maksa, pidi pärisorjaks tehtud saama.“

Missugune tähtsa rikkuse hallik pidiwad need kasuka loomad meie põhja maale, isäranis sel ajal õitswa Nowgorodile olema, sest et neid metsades wäga palju oli. Aga seda tunti ka, kui kallid nad oliwad. Wene würst Wladimir andis nende hoidmiseks järgmise sääduse: „Kes ühe kobra kinni püüab, peab niisama palju trahwi maksma, kui see, kes tõise habemest karwu wälja kisub, ehk tema hamba suust wälja lööb.“

---

*) Wene walitsejad, kes wistist ühe India sugu rahwa käest sedasugust maksu wõtnud, keda Trewia, Trewida wõi Trawida rahwaks hüütakse.

**) Seesinane munk sai mõne tõiste waimulikudega aastal 1246 paawsti Innozentsi IV. poolest Batu Khaani juure saadetud, et Khaan Mongoli rahwast pidi keelma, et need oma wõitmistega mitte enam õbtu poole ei pidand tungima, ja et nad risti usku wastu pidiwad wõtma.

Nugise ja orawa nahkade kauplemine ja raha asemel pruukimine kestis wäga kaua. Hiljemalt, kui kauplemise läbikäimine maa sees suuremaks sai, nähti raha puuduse pärast tarwis olewad, nugise nahkadest weikesi tükikeisi lõigata ja raha asemel pruukida. Neile anti siis seda nimet lobki (otsalapikesed) ja mordki (nugise ninad). Millal need on hakkanud, ei teata mitte. Nii palju on aga ajalugude täädustest aru saada, et need iseäranis Nowgorodis, Smolenskis, Pihkwas ja Liiwimaal pruugitawad oliwad olnud. Liiwlased pruukisiwad neid, kuida Nystädt omas käekirjalikkus kroonikas jutustab, — juba Sakslaste seie tuleku ajal. Ma panen selle koha tema juttust seie ülesse:

„Kui järeltulewail päiwil üks kerjaja*) tuli, paniwad kauplejad Sakslased ühe noa, ühe kübara paela ja mõned nööpnõelad tema ette wälja, mis eest kerjaja jälle mõned munad sinna wastu pani, arwates, et ta nende eest need wälja pantud asjad omale pidi saama. Kristlased näitasiwad aga käega, et munad wäga wähä nende wälja pantud kaubade eest oliwad, mis pääle tema kaks halli orawa körwa põuest tõmmanud, kelle sees kõwerasse murtud hõbe naelakesed oliwad; neid olewad tema munade juure pannud ja neile mõista annud, et need kaubad nüüd küllalt maksetud olekiwad. Ehk kül kristlased sedagi weel wähäks pidasiwad, siis leppisiwad nemad ometi selle kaubaga, et paganad selle läbi oma rahaseltsisi wälja pidiwad tooma. Sellest arwatakse ka, et wana rahwas oma kahe ja kolme sillingi tükide nimed Lätti sõnadest „Auss ja Nagle (körw ja nael)" peawad olema saanud, kellest kolme sillingi tükid „körwad (Oere)" olewad nimetatud."

Ka see wana kauplemise kontraht, mis aastal 1228

---

*) „Kerjajaks" nimetab siin Nystädt siit maa pärisrahwast.

Smolenski ja Riia linna ja Gotlandi wahel tehtud, tunnistab, et sel ajal kasuka nahad raha asemel neis kohtades pruugitawaks on olnud.*)

Sääl öldakse:

„Ladina mees" (nönda saiwad need kaupmehed nimetatud, kes katoliku usku oliwad) „peab waagijale kahe kaalu waha eest ühe Smolenski Kuuna maksma. Ühe Griwni kulla eest, keda Ladina mees ostab, peab tema waagijale ühe Smolenski Noogata maksma; kui aga Ladina mees isi müüb, siis ei maksa tema midagi. Kui ta höbe riistu ostab, siis maksab tema iga Griwni höbeda eest ühe Smolenski Noogata; müüb tema aga, siis ei maksa ta ühtegi. Kui tema aga ühe Griwni höbedat ostab, siis maksab tema waagijale kaks Wekscha."

Aga juba waremalt tuleb see nimetus: Noogata wöi Naagate Liiwimaa ajaraamatutes ette. Kui Wenelased aastal 1209 Eestlaste kantsi Ottepäät ümberpiirasiwad, pidiwad Eestlased rahu 400 marka*) Nooga-

*) Seesinane wana kauba kontraht olewat pergamendi pääle wana Slawonia keeli kirjutatud, mis Riia linna raamatu ja kirjade kogus olewat. Sääl seletatakse kauplemise asjade ja raha hinda nönda:

Üks Griwen höbedat ehk kulda waagis wanal ajal üks nael (℔); Kiiewis aga 72 ja Nowgorodis 96 solotniku. Ühes Griwnas oliwad neli tüki höbedat, mis 1½ wersoki pikkad ja jörme paksused, ja ühe stempliga tähendatud oliwad. Üks niisugune tükk sai rubel (murd) nimetatud. Kuuna Noogata ja Wekscha wöi Wekosch tähendasiwad kasuka loomade nahku. Kakskümmend Kuuna (nugise nahka) maksiwad ehk oliwad ühe Griwna wäärt, neli Noogata (wist nugise körwad) ühe Kuuna wäärt ja kakskümmend Wekscha (orawa nahka) ühe Kuuna wäärt; nönda oliwad 400 Wekscha üks Griwen.

**) „Mark" on wist üks kaalu aru, kellest ka meie margapuu" on tulnud. Kes ei mäleta weel neid „töömarga" löngasi, mis teoorjuse ajal iga talu perenaine mõisa pidi maksma ja kedrama. — Mark on praegu Soome- ja mönes kohas Saksamaal raha nimi. Wist on see nimetus Saksamaalt tulnud, kus ta kauba kaalu aru ½ ℔ meie aru järele oli.

tiga enestele ostma, nõnda kui ka Nowgorodi würst Mstislaw, kes 1210mal aastal 15000 mehega Eestimaale läks, mitte enne Warbola kantsi ümberpiiramist järele ei jätnud, kunni temale 700 marka Noogata oli maksetud.

Siin leiame kaunis selgeste nende raha seltside aru nimetatud. Kas neil üks stempel ehk mõni muu arutegew märk külges olnud (mis kül arwata on), ei ole mitte nimetatud. Ehk oliwad aga, kuida üks wana aja uurija arwab — need hõbe naelakesed üksi, kellest Nystädt köneleb, päris raha, ja nugise naha tükikene sääl aga üks körwaline asi? Olgu see, kuidas see olnud, nii palju on aga leida, et need orawate otsalapikesed (lobki) aastal 1411 Littawi grossiide ja Saksa artuugidega Nowgorodis wälja on tulnud ja käima hakkanud, ja selle wastu enne pruugitawad nugise ninad (mordki) ära kautatud saanud, ja et aastal 1420 alles puhta hõbe rahaga kauplema on hakkatud. Hiljemalt, aastal 1424 tegiwad Pihkwa rahwas ka nende järele. Sel ajal kinnitasiwad nemad ühes rahwa kogus, et mordkid mitte enam ei makswad, waid aga nende stempeldud hõbe raha üksi kauplemises peab pruugitud saama.

See oleks eksi arwamine, kui põhjaõhtu Wenemaal kasukaraha pruukimise järel peaks mõtlema, kui oleksiwad kallid metallid ja metalli rahad sel ajal Wenemaal aruldased, ehk koguni tundmata asjad olnud. Kui Islandi maa rahwa juttusi (Sagen) wõib uskuda, siis oliwad Biarmia rahwas — üks Soomerahwa sugu, kes walgest merest kunni Urali mägedeni on elanud — juba wäga waratse meie aja arwu järele, wäga rikkad ja wägewad olnud. See on üsna imelik, mis nemad Jomala*) templist, tema warandustest ja kal-

*) „Jomala“ järel on wist Eesti keele „Jumal“ tulnud.

list asjust räägiwad, ehk kui nemad Normannide imelikuist riisumise reisidest könelewad, mis selle nõuuga olewad ette wõetud, rikkast Biarmiast kulda ja hõbedat tuua. „Seesinane tempel," nõnda jutustawad nemad, „oli kallist puust ehitatud. Ta hiilgas ja läikis igalt poolt kallast, hõbedast ja kallist kiwidest, mis üle kõige selle ümberseiswa maa oma hiilgawaid joonesi wälja lautasiwad. Jomala isi kandis üht kullast krooni, kelle sees kakstõistkümmend kallist kiwi oliwad. Tema kaela pael oli 300 marka kulda wäärt, ja süles hoidis tema üht kullast waagnat, mis nii suur oli, kui seda täis täideti, et neli inimest säält seest oma jänu wõisiwad ära juua; see oli kulda täis." Wiimaks, — ütleb üks wana jutt Heraudist ja Bosast, — oliwad tema riided nõnda kallid, mis enam maksiwad, kui kolm kõige rikkamad laewa koormad, mis üle Kreeka mere purjutawad. — Wägewa mehe auu ja suure kuulsuse wäärt oli siis, niisugusest templist midagi ära riisuda. Orwar Odd tegi ennast Biarmia maale riisumise sõitudega nii kuulsaks, et igaüks, kes tema nimet kuulis, warsti küsis: „on see see julge Biarmia maale purjutaja Odd? Jultunud Harald Harfagar*) käis mitu korda seda imelikku riisumise teed, ja weel püha Olawi**) all riisus Thorer Hund Biarkös Soomlaste jumala Jomala templi ära. — Arwaku sellest nüüd mis tahte, nii palju laseb ennast ometi kindla histoorialikku tunnistuste läbi tõeks teha, et suure Slaawi maa lõuna-

---

*) Harald Harfagar Norramaa kuningas 1000 aasta ümber. — Orwar Odd on wistist ka üks neist sinatsist. — Thorer Hund on ka üks Norra mees!

**) Püha Olaw oli esimene Norramaa ristiusku kuningas. Oli ta Olaw I. enne Harfagari, wõi Olaw II. pärast teda?

poolsis jagudes juba 900 aasta sees kallid metallid wäga sagedad on olnud. Ka näitab seda enne nimetatud kauplemise kontraht, et metallid põhjamaal igal pool tuttawad olnud, kui ometi sääl weel nugise ja orawa nahku raha asemel pruugiti. Kas wana Wenemaa rahwas neid metallisi aga paljalt muu kauba wiisi kätte waagisiwad, wõi meie raha wiisi seda pruukisiwad, ei ole mitte wõimalik tääda. Ometi nii palju on kindel, et wäljamaa raha seltsid ammugi nende käes liikumas oliwad, enne kui Wenemaal metallraha tegema hakkati. Weel uuematel aegadel on Wene Baltia maades wäljamaa rahasid maa seest leitud.*) Nende hulkas on olnud Angelsaksi rahasid kuninga Alfredi ajast**), Araabia rahasid kaliihwide (endiste kuningate) ajast, Gooti, Kreeka ja Rooma rahasid.

Arwatakse, et need wõerad rahad mitte kauplemise läbi mustast merest kunni Lääne mereni käest kätte ei olewad jõudnud, sest et niisugust läbikäimist ja kauplemist waratsel wanal ajal mitte ei olewat olnud. Et need kauge maa rahad seie maale ulatanud, arwatakse sellest tulnud olewad, et rüütlid, kes endid kõigist Eüroopa maadest Liiwimaa ülesleiu ajal seie kogusiwad, paganaid eneste alla sundima, et need neid seie olewad toonud. Kui mitu, kes Palästiina maal ilma asjata rikkust ja warandust otsisiwad, pöörsiwad endid kodumaale tagasi, et nad põhjamaalt seda pidiwad kätte saama, mis nad Jordani kaldalt mitte ei leidnud. Nõnda tuliwad neist kohtadest terwed karjad seie maale ja tõiwad ühes kauge maade rahasid ligi. Sõda ja

---

*) Ma olen isigi kahest leiust paari aasta eest näinud, kus kõikide Eüroopa riikide rahad segamini oliwad, ja kõige wanemad neist 15. ja 16-nema saea aastade sisse ulatasiwad.
Wäljaandja.

**) Inglismaa kuningas 871—901 aastani.

muud õnnetused sundisiwad palju raha maa sisse matma, et seda wäikseil päiwil jälle wõisiwad wälja wõtta ja rahuga pruukida. Aga nende peremehed saiwad omast elupaikadest ära aetud ja suriwad. Nende surmaga jäi maha maetud warandus kõigile täädmata, kunni hiljemad aasta saeab seda kogemata jälle üles leiawad.

Juhataja.

	Lehekülg.
Wana Andrese wiimsed elupäewad ja surm . .	3
Wolffenschild	26
Arakste ja Wõnnu losside asutusest	37
Ronneburgi kantsi asutust	42
Mone auusa naesterahwa mälestuse wäärt tegudest wanal ajal	47
Rootsi kuninga Gustaw Waasa kiri, kus sees tema Riia linna wanemaid oma pulma kutsub.	54
Ühe Samlandlased kohtlane aruanne	56
Kasuka nahad raha asemel Liiwi- ja Wenemaal	57

Sisu:

Nr. 1. Liiwimaa kuningas Magnus ja Wene Zaar Joann Wassiljewitsh IV.

Nr. 2. Mõnda Isamaa wanust aegust.

Nr. 3. Rootslaste wäljarändamine Hiiomaalt aastal 1781, ja teiste Eestimaal elawa Rootslaste loust.

Nr. 4. Söda Wolmari linna al ja Rakwere linna õnnetu kadumine.

Nr. 5. Liiwlaste würst Kaupo, ja sõdimised tema päiwil.

Nr. 6. Eesti rahwa wanast usust, kombedest ja juttudest.

Nr. 7. Sakala maa ja Wiliandi lossi ja linna aja loust.

Nr. 8. Nurmegunda maa ja Põltsama lossi ja linna aja loust.

Nr. 9. Järwa maa ja Paide lossi ja linna aja loust.